

BOLDOG DALMA

Szárnyashajóval a vasfüggöny mögé

A Kádár-korszak első szuperkoncertje
és annak emlékezete

Volt egy példátlan könnyűzenei esemény Budapesten a Kádár-korszak utolsó évtizedében, a visszaemlékezők szerint a nyolcvanas évek első nyugati szuperprodukciója. A korabeli sajtóban hangsúlyosan méltatták. Mindenesetre más volt az emlékezete a kádárizmus végnapjaiban, és más 27 év távlatából.

A 20. század viharos eseményeinek láncolata mély nyomot hagyott a magyar történelemben és a korszak embereiben. Manapság azonban, a következő évszázad elejéről visszatekintve, időben kellően eltávolodva szocialista Magyarország eseményeitől, tapasztalataitól, egyfajta nosztalgiahullám alakult ki, felidézve a Kádár-korszak kellemesebb emlékeit, értékeit. Írásomban visszatekintek a korszakra, amely összeomlásának utolsó előtti pillanatában saját merev és változásra képtelen rendszerébe beengedett egy világhírű nyugati zenekart, a Queen, amely magyarországi látogatásával elsőként mosta el a határokat Kelet és Nyugat között, és szimbolikusan ledöntötte a vasfüggönyt.

Egy harminckét éves rendszer

1986 júliusában szárnyashajóval érkezett a Queen zenekar Budapestre, hogy július 27-én este koncertet adjon a Népstadionban. Ám az esemény jelentősége csak a korszak ismeretével válik világossá, így fontos a kádárizmus megszilárdulásának és lényegi vonásainak ismertetése is.

A 20. század közepétől az eddigiekhez nem hasonlító, teljesen új kormányzati rendszer alakult ki hazánkban, amely meghatározta az elkövetkező évtizedeket: beköszöntött a szovjet mintát követő egypártrendszer. Az 1949-es kommunista hatalomátvétel után megváltoztak a mindennapok. A Rákosi Mátyás nevéhez köthető diktatorikus politikai berendezkedés megkövetelte az emberektől a feltétlen azonosulást, vagyis a saját érdekeik és személyiségük alárendelését a pártakaratnak; az általa közvetített ideológia teljes mértékű elfogadását és a benne való megkérdőjelezhetetlen hitet. Állandósult az élet minden területére kiterjedő ellenőrzés, a hatalmi demonstráció, a fenyegetettség-érzés, létrejött a lakosságot félelemben tartó terrorrendszer. A gazdaságot gyors és ésszerűtlen lépések jellemezték. Az ország fő szektorainak átalakítása, a szovjet minta feltétel nélküli követése és a terror komoly változásokat hozott a mindennapi életben. Romlott a közhangulat, és az életszínvonal rohamosan csökkent. A diktatorikus irányítás, a széles körű államosítás a fizikai, kézzel fogható javakat vette el, emellett a folyamatos kiszolgáltatottság, az erőszakos elhurcolások, kitelepítések, bebörtönzések, koncepciós perek és a határt nem ismerő személyi kultusz kiépítése és fenntartása az emberi értékeket, identitást és a méltóságot tiporta le.

Viharos belpolitikai helyzetünk, a nemzetközi hidegháborús feszültségek és a keserű, szenvedéssel teli évek generálták az 1956-os forradalmat hazánkban, mely a nép felcsillanó reményét jelentette. Ám annak gyors leverése és a kemény megtorlás újabb kiábrándultságot okozott.

A hosszú ötvenes évek, a forradalom leverése és kegyetlen megtorlása után a hatvanas évek némi lélegzetvételt hoztak. Ugyanis a Hruscsov-féle paradigmaváltás és a XX. kongresszus által felvetett kérdések tudatában, valamint a szabadságharc által előtérbe került aktuális problémák ismeretében az új vezetőnek, Kádár Jánosnak két lehetősége volt a hatalomgyakorlás módjának megválasztásakor:¹ vagy visszaállítja a forradalmat megelőző elnyomó, megfélemlítő rendszert, és ezzel mintegy

¹ KALMÁR Melinda: *Ennivaló és hozomány*. Magvető Kiadó, Budapest, 1998. 17–20.

provokálja a magyar társadalmat; vagy olyan változtatásokat eszközöl, melyekkel ugyan a kommunista rendszer keretein belül marad, ám mégis biztosítja annak hosszú távú működését. Kádár a második opciót választotta, és a lehető leggyorsabban lezárta a forradalomhoz kötődő vitákat, kérdéseket is, hiszen egy hasonló méretű esemény kirobbanása a pozícióját, sőt a rendszer stabilitását veszélyeztette volna. Emellett Kádár politikai gondolkodásának és vezetői elképzeléseinek fontos eleme volt rend megteremtése és fenntartása.

Az újfajta hatalom gyakorlása számottevően különbözött mind a szovjet típusú rendszer korábbi magyarországi szakaszától (a Rákosi-rendszertől), mind a többi szocialista országtól. A Kádár-rendszert a Sztálin utáni szocializmusok sajátos magyar útjaként, „magyar modellként” is szokás emlegetni.² Jellemzője, hogy a rendszert megteremtő és működtető eszmék változatlanok, ám a vezetés szelidülni látszik: a korábbi diktátor helyett a gondoskodó vezető képe jelent meg az emberek előtt. A politikai mechanizmusok változásával elterjedt az „élni és élni hagyni” felkiáltás, mely az ellenségkeresés és az állandó éberség helyett egy megengedőbb politikai irányvonalat jelzett: „aki nincs ellenünk, az velünk van”.

Emellett pedig az új kijelentés tartalmazta a konszolidáció legfontosabb alapelvét, a nép és az állam közötti kompromisszumot is. A forradalom leverésekor és az azt követő megtorlások idején világossá vált, hogy az emberek nem szólhatnak bele a kommunista politikai döntésekbe, viszont a párt, hogy csökkentse a fenti ténymegállapításból eredő feszültséget, alkut „ajánlott”. Bizonyos olvasatban az *élni* szó az életszínvonal emelkedését jelentheti, vagyis a fogyasztás növekedésével, jóléti cikkek vásárlásával, birtoklásával *jól élhetünk*. Hozzájuthatunk egyes javakhoz, ha *élni hagyjuk* a politikát, vagyis nem szólunk bele a rendszer ügyeibe. Az MSZMP által meghirdetett reform jellegű program³ fontos eleme volt az 1968-ban életbe lépő új

²RAINER M. János: *Bevezetés a kádárizmusba*. 1956-os Intézet, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2011. 95.

³Az MSZMP KB 1966. május 25–27-i ülésén határozatot hozott a gazdasági mechanizmus reformjának szükségességéről: Az MSZMP KB Irányelvei

gazdasági mechanizmus, mely a lakosság életszínvonalának emelését szolgálta. Vagyis Kádár János olyan politikai stratégiát választott – szemben a megelőző politikai berendezkedéssel, a nélkülözés, a választék- és áruhiány világával –, amelynek keretében sikeresen megszólította a lakosságot: fogyasztásra ösztönözte, de ezzel egy időben el is hallgattatta. Mindvégig kínosan ügyelt arra, hogy ezt az egyoldalú egyezséget megtartsa. Az életszínvonal emelésére irányuló politikai lépések részben a forradalom és a múlt emlékeinek feledését szolgálták a figyelemelterelés módszerével, illetve az aktuális politikai intézkedéseket igyekeztek láthatatlanná, érdektelenné tenni a nép számára.

A bevezetett jóléti intézkedések és a kölcsönös kompromisszum a hatalom és a nép között egy ideig működőképesnek bizonyult. A Kádár-korszak puhulásával egyidőben fokozatos kulturális nyitás is zajlott. A kultúrpolitikában tett apró engedelmények a nyugatról származó aktuális irányzatok és fogyasztási cikkek fokozatos beengedését segítették, ezáltal lassan ugyan, de folyamatosan színesedhetett a kulturális paletta. Ez nem csupán a szórakozást szolgálta, hanem egyben a vasfüggöny mögé zárt lakosság érdeklődését és gondolkodását a modern, szabad világ felé is irányította. A reformok lassan átformálták a mindennapokat, s a kultúrafogyasztás megváltozásával az életritmus is felgyorsult. Fokozott figyelmet fordítottak az ifjúságra, a korábbinál nagyobb teret engedtek kezdeményezéseinek. Egyre fontosabbá váltak a szubkultúrák⁴ és a különféle szabadidős tevékenységek kapcsán szerveződő közösségi élet. A kultúrházak megjelenése, a moziba járás, a közösen

a gazdasági mechanizmus reformjára. In: *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1963–1966*. Kossuth Könyvkiadó, 1978. Az új gazdasági mechanizmus 1968. január 1-jén lépett érvénybe.

⁴ A szubkultúrákról a teljesség igénye nélkül lásd KLANICZAY Gábor: *Ellenkultúra a hetvenes-nyolcvanas években*. Noran Kiadó, Budapest, 2003.; HORVÁTH Sándor: *Kádár gyermekei. Ifjúsági lázadás a hatvanas-hetvenes években*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2009.; RÁCZ József: *Ifjúsági szubkultúrák és fiatalok „devianciák”*. Animula Könyvek, Magyar Pszichiátriai Társaság, Budapest, 1989.; SEBŐK János: *Magya-rock*. I–II. k. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 1983–1984., HAVASRÉTI József: *Széteső dichotómiák. Színterek és diskurzusok a magyar neoavantgárdban*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2009.

eltöltött szilveszterek, bálók, koncertek mind ezt szolgálták. A közösséghez tartozás végig fontos élménye volt a szocializmusnak, még ha a szokások, trendek folyamatosan változtak is. A zene első perctől fogva megtalálta a fiatalokat, akik fogékonyak voltak rá – sokszor talán jobban, mint a kommunista jelszavakra, mozgalmi dalokra. Ezt felismerve a közösséghez tartozást preferálta a hivatalos diskurzus is, ennek érdekében a Kommunista Ifjúsági Szövetség is szervezett koncerteket, fesztiválokat (például a Szolidaritási Rock Fesztivált vagy később a Maradj Köztünk drogellenes koncertet). Természetesen a hetvenes évektől kezdve a kulturális intézmények, művelődési házak, klubok folyamatosan központi pártellenőrzés alatt álltak.⁵

Egy beat-, rock- vagy underground-koncert egészen más közösségi élményt adott, mint egy-egy pártesemény. Ráadásul az előadók sok esetben nem riadtak vissza a vezetés bírálatától sem. De a hangos véleménynyilvánítás és rendszerkritika továbbra sem volt megengedett.⁶ Az évek során a táncesteket a koncertek, később pedig a diszkók váltották fel. A korszak végére már szinte teljesen kinyílt az ország kulturális élete: az irodalom, a filmművészet, a képzőművészet, a divat egyre nagyobb szabadságot élvezett. A nyugati könnyűzene beáramlása és a hazai zenekarok megalakulása szabadabbá és színesebbé tette az életet. Azzal, hogy a vasfüggöny mögötti fiatalok is farmernadrághoz és márkás sportcipőhöz jutottak, és ugyanazt a zenét hallgatták, mint a nagybetűs Nyugaton, új közösségként elhatárolódtak saját (elmaradott) rendszerüktől.

Az 1980-as évekre Magyarországot korábban nem tapasztalt kulturális pezsgés jellemezte. Az elsődleges cél már nem a tökéletes szocialista állam megépítése volt. A Kádár János által nyíltan hirdetett életszínvonal-javítási céloknak köszönhető, hogy a magyar lakosság fogyasztóvá vált. A bővülő termékpaletta, a jobb ruházkodás és az olyan jóléti cikkek terjedé-

⁵ CSATÁRI Bence: A Kádár-rendszer könnyűzenei politikája 180. Online: <http://doktori.btk.elte.hu/hist/csatari/disszert.pdf>

⁶ A CPg együttes tagjait 1983-ban börtönbüntetésre ítélték „nagy nyilvánosság előtt, csoport tagjaként, folytatólagosan elkövetett izgatás büntette” miatt. SZÖNYEI Tamás: *Nyilván tartottak. Titkos szolgák a magyar rock körül 1960–1990*. Magyar Narancs–Tihany-Rév Kiadó, Budapest, 2005. 769–778.

se, mint a hűtőszekrény, a mosógép, az autó, illetve a vidéki telek és nyaraló vásárlásának lehetősége egészen új társadalmi magatartást eredményezett. Következésképpen egyre nőtt a feszültség a hatalom folytatta politikai stratégia (a tűr-tilt-támogat hármására épülő kultúrpolitikai attitűd) és a fokozatosan tudatos fogyasztóvá váló lakosság növekvő igényei között. Emellett a Kádár-korszak utolsó évtizedét kettős dinamika jellemezte: egy erősen negatív pályára álló gazdaság és politika és egy pozitív előjelű kulturális nyitási folyamat dinamikája, amihez az évtized második felétől a rendszer társadalmi bizalmának megingása járult. Míg az ország politikai, gazdasági, társadalmi és szociális ellátási rendszerében megsokasodtak a problémák, ezzel párhuzamosan felívelni látszott a demokrácia után vágyó polgári öntudat.

A rendszer társadalmi támogatottsága viszonylag későn (harminckét év után), csak a korszak utolsó harmadára került mély válságba. A nyolcvanas évek első felében még megfigyelhető általános optimizmus több dologgal magyarázható. Részben azzal, hogy társadalom nagy része a gazdasági helyzet katasztrofális helyzetéről mit sem tudott, hiszen a rendszer igyekezett azt mindenáron eltitkolni. Emellett még élt a második gazdaságba és a gazdasági munkaközösségekbe vetett bizalom, mint a mérsékelt egyéni szabadság és gyarapodás lehetősége. Ehhez járultak a kulturális nyitással járó ún. kis szabadságok és a korábban nem tapasztalt külpolitikai sikerek. (Kádár János a hetvenes évek végétől egyre több nemzetközi találkozón vett részt, és a kulturális nyitás hatására egyre több országgal vette fel a diplomáciai kapcsolatot.)⁷ Hatott az is, hogy mindenki tudott a többi szocialista ország kedvezőtlenebb politikai, gazdasági helyzetéről. Az olyan publicisztikai fordulatok, mint frizsiderszocializmus és gulyáskommunizmus,⁸ a kádári kon-

⁷ ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2010. 512–522. – Erről maga Kádár János is beszélt a *Time* magazinnak 1986-ban adott interjújában. Jason McMANUS–Henry MULLER–B. William MADER–Kenneth W. BANTA: An Interview with Kadar. *Time*, August 11, 1986. Vol. 128. No. 6.

⁸ Jellemzően a nyugati sajtó használta e kifejezéseket a magyar helyzet illusztrálására, arra a kettősségre utalva, hogy kelet-európai viszonylatban

szolidáció szinonimáiként bekerültek a magyar köztudatba is. Az elviselhető társadalmi viszonyok és a jó életkörülmények közepette legitimnek tűnt a párt is. A bizalomvesztést a frizsider-szocializmus kifulladásá, konkrétan a reálbérek csökkenése, a forint értékvesztése és a szociális háló szakadozása⁹ okozta.

Függőnyt le! Megáll az idő...

1948-tól, a kommunista hatalomátvétel után országunk a szovjet érdekszférához tartozott. Ezt jelenítette meg szimbolikusan és fizikai valójában is a vasfüggöny. A kifejezést az angol politikus, Winston Churchill használta először¹⁰ erre a Kelet- és Nyugat-Európát elválasztó jelenségre. A kulturális életre vonatkoztatva a vasfüggöny Magyarországon kezdetben a Rákosi-korszak szabályait jelentette, később pedig az Aczél-féle túrtílt-támogat kultúrpolitikai hármast szimbolizálta. Ez egyfajta mérce volt, s az aktuális kommunista hatalom kulturális érzékenységét és politikai szigorát mutatta. Hiszen míg kezdetben szigorúan megsabták, mi jöhet be a vasfüggöny mögé, addig a nyolcvanas évekre már, a rendszer puhulásával, a beengedett kulturális termékek palettája is színesebb volt. Emellett a vasfüggöny mindig is elzártságot, a Nyugattól való elkülönülést jelentett. A valóságban Magyarországon a nyugati és a déli országhatárokon is demonstrálta a hatalmat: több száz kilométeres drótkerítéssel, az ötvenes évekből a talajban maradt aknákkal, fa-, majd később betonoszlopokkal és elektronikus

Magyarország számos dologban előnyös helyzetben volt, ám a nyugat-európai átlagokat nem érte el. (VALUCH TIBOR: A „gulyáskommunizmus” In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Mitoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 364.)

⁹ HORVÁTH Sándor: *Két emelet boldogság*. Mindennapi szociálpolitika Budapestén a Kádár-korban. Napvilág Kiadó, Budapest, 2012. 30–187.

¹⁰ „A Balti-tenger melletti Stettintől az Adria-i-tenger mentén fekvő Triesztig vasfüggöny ereszkedik le a kontinensre.” TARJÁN Tamás: 1946. március 5. Churchill fultoni beszéde. Online: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1946_marcius_5_churchill_fultoni_beszede/. Letöltve 2014. 07. 10.

jelzőberendezéssel, valamint határőrszolgálattal biztosította a fizikai elzárást.¹¹

A Queen zenekar volt az első, amely nyugatról „bemerész-kedett” a vasfüggöny mögé. Gitárosa, Brian May azt nyilatkozta,¹² hogy valami egzotikus, a nyugati kultúrától merőben eltérő országra számítottak, amikor 1986-ban Magyarországra érkeztek. Ez a kijelentés valójában nem volt meglepő, ugyanis a közel fél évszázados vasfüggöny negatív sztereotípiákat generált a nyugati és a keleti blokk között. A kulturális szembenállás és a lényegi interkulturális kommunikáció hiánya összetett kapcsolatot eredményezett. A szovjet vezetés részéről a nyugati kapitalista világ torzítása, degradálása a mindennapos ideológia része volt. A nyugati országokban ezzel szemben nem volt fix narratíva a keleti blokkot illetően, viszont az elzárt, meg nem ismerhető, idegen országok különcsége, idegensége szembetűnő volt. Így a kölcsönös kulturális és meggyőződésbeli szembenállással párhuzamosan megkonstruálódott a *mi* és az *ők* szerepe. Mindkét oldal idegenként tekintett a másikra, hiszen kölcsönösen ismeretlenek voltak egymás számára. Lényegében mindkét fél tudására igazak voltak az Alfred Schütz által felállított jellemzők.¹³ Vagyis ez a nem homogén tudás inkohereus volt, csak részleteiben tiszta, és nem volt mentes az ellentmondásoktól sem. Az angol *othering*,¹⁴ azaz az „elmásítás” fogalma egy olyan védekező mechanizmus része, amely a nyelvhasználat során generálódik, lényege pedig az, hogy az ismeretlen, tehát idegennek vélt csoportot mesterségesen negatív sztereotípiákkal eltávolítja magától az adott közösség. A narratívákba beépülő sztereotípiák öngerjesztő folyamata biztosítja, hogy a *mi* csoportba tartozók folyamatosan a pozitív tulajdonságokat, míg az

¹¹ LÉKA Gyula: A műszaki zár- és erőrendszer (vasfüggöny) felszámolása, 1948-1989. Online: <http://www.zmne.hu/kulso/mhtt/hadtudomany/1999/ht-1999-34-17.html>. Letöltve 2014. 07. 10.

¹² Queen: The Hungarian Rhapsody-Live in Budapest. Part I. (2012)

¹³ Alfred SCHÜTZ: Az idegen. In: HERNÁDI Miklós (szerk.): *Fenomenológia a társadalomtudományban*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1984. 405–413.

¹⁴ Günther GUGEL: *Didaktikai Kézikönyv* 2. Kultúraközi tanulás, konfliktuskezelés, média és erőszak. Fordította: HABEL János. Institut für Friedenspädagogik, Tübingen, 2011. 30.

ők csoport tagjai a negatív jelzőket hordozzák. Ezzel magyarázható, hogy a különben művelt és tájékozott zenész ilyen sztereotíp megnyilvánulással élt Magyarországgal kapcsolatban, sőt ezen elgondolását mintegy evidenciaként, minden kellemetlen érzés nélkül, nyilvánosan is megfogalmazta. Továbbgondolva: az „ egzotikus ” szó Edward Said fogalmára, az *orientalizmus*ra enged asszociálni, amely az *othering*hez hasonlóan a másik kultúrára irányuló kognitív folyamat. „Az orientalizmus stratégiája szinte mindig erre a rugalmasan alakítható, a felsőbbrendűség tudatából táplálkozó helyzeti előnyre épül, s így megteremti annak lehetőségét, hogy a nyugati ember és a Kelet találkozásakor felmerülő helyzetek sorozatában szinte mindig az előbbi állhasson az erő felől.”¹⁵ Ahogyan Said jellemzi a modern ember viszonyát a közel- és távol-keleti kultúrákhoz, úgy viszonyult a vasfüggöny mögött élő teljes lakossághoz a korabeli nyugati világ.

Látható tehát, hogy a kulturális különbségek és a kölcsönös idegenség milyen falakat húzott még a Nyugat és a szovjet blokk országai közé. Ez érezhető volt a vasfüggöny mindkét oldalán, de legfőképpen a szabadságukban korlátozott keleti blokkban élőkre volt igazán nagy hatással. És bár általánosságban megállapítható, hogy Magyarországon a nyolcvanas évek utolsó harmadára vált igazán erőssé az össztársadalmi bizalomvesztés és a rendszertől való elfordulás, külön figyelmet kell fordítanunk a korszak fiataljaira. Ugyanis a szórakozásra vágyó, kultúrára kiéhezett fiatal korosztály számára ez az elzártság és ellenséges viszony súlyos problémát jelentett. A nyolcvanas évek kultúrpolitikája nem volt olyan megengedő és befogadó, amilyennek a fiatalok szerették volna. Az adott politikai irányvonal mellett a tanulás, az utazás és a munkavállalás korlátozása és az ehhez kapcsolódó szűkös lehetőségek és életpályamodellek még a nyolcvanas évek közepén is falak közé szorították a társadalom fiatal, lelkes és életerős tagjait. A nyolcvanas évek hazai underground zenekarai, lehetőségükhöz mérten, folyamatosan erre a fiatalság szemében céltalan-

¹⁵ Edward SAID: Orientalizmus. Bevezetés. Online: <http://epa.oszk.hu/00000/00012/00021/said.htm>. Letöltve 2014. 07. 10.

nak és kilátástalannak tűnő helyzetre reflektáltak. A merész, szókimondó zeneszövegek, sokszor provokatív előadásmóddal társulva, minden esetben éles kritikaként, a szabadságvágyat szimbolizálva jelentek meg. A vasfüggöny és a vele járó fizikai és szellemi korlátozás miatt a fiatalok joggal érezhették úgy: *megállt az idő*. Gondoljunk csak Gothár Péter azonos című filmjének ominózus jelenetére: amikor is a fiatalok egy házibuliban Coca-Cola-mámorban, cigarettafüstben igyekeznek múltatni a számukra oly nagyon megkövesedett időt. Bár a korszak nem azonos, a hangulat mégis hasonló a nyolcvanas évek ólomidejéhez, hiszen a vasfüggöny állandósága – szemben a nyugati világ folyamatos fejlődésével – még akkor is súlyos teherként volt jelen. A fentiek tükrében talán sikerült rávilágítanom arra, hogy miért jelentett áttörést a vasfüggöny mögött élőknek az, hogy egy nyugati popzenekar ellátogatott hozzájuk, koncertet adott nekik, sőt a nyugati világ sztárjai egy magyar dal segítségével meg is szólították őket.

A közönség. Generációk a '80-as években

„Kapunyitás, berohanás az első 100 között[...] két órát ültünk a füvet takaró műanyag borításon[...] és végre berobbantak ŐK. Abban a másodpercben el sem hittem, hogy ott vagyok, kellett egy kis idő...”¹⁶

Látható, hogyan rajzolódik ki ebben a visszaemlékezésben is a fent megjelenített ellentét a nyugati világ és a vasfüggöny mögött élők között. Visszaemlékezőm ismerte a Queen együttest (bár nem minden zeneszámot tudott megszerezni itthon), a rajongója volt, így számára az 1986-os budapesti koncert valóságos extázisként hatott, egy pillanatra nem hitte el, hogy részese lehet.

A vasfüggöny nem csak elidegenítette a fal két oldalán élőket egymástól: az, hogy a keleti blokk országai egyáltalán nem vagy cenzúrázva, esetleg megkésve találkozhattak a nyugati

¹⁶ Részlet Kuti Zoltán visszaemlékezőm Queen koncerttel kapcsolatos emlényeiből.

világban folyamatosan megjelenő tendenciákkal, az aktuális kulturális, szellemi, divat- és zenei irányzatokkal, a fal innenső részén élők lemaradását idézte elő. A Queen-együttes fellépésére a londoni fiatalok gond nélkül vásároltak belépőjegyet, a koncert léte és elérhetősége nem volt kérdéses. Ezzel szemben, ahogyan visszaemlékezésekből is kiolvasható, a magyar Queen-koncert olyan nagy jelentőségű volt, hogy hihetetlen élményt jelentett a közönségnek. „Szereztem egy Cool Cat feliratú pólót (ez holland divatmárka volt abban az időben – de egyben a Queen egyik számának címe is). Szegény ember ezzel kompenzált, hogy nem tudott szerezni Magic Tour pólót...” – emlékszik vissza egyikük. A koncert egy másik résztvevője külön hangsúlyozta, milyen közel volt a híres énekeshöz: „Egészen a bal oldali hangszóróig tudtunk bemászni a tömegbe, ahova Freddie is kijött néha, kb. 10 m-re voltam tőle! Iszonyat jó koncert volt, végigcsápoltuk, ahogy kell! □ Egy akkor fiatal lány is hasonlóan fontosnak tartotta kiemelni a zenekar tagjaival való találkozás élményét: „Freddie rengeteget rohangászott fehér ruhájában, lóbálta a mikrofonját, nagyon jól énekelt, Brian csodásan gitározott akkor még fekete bongyorka hajával, de nekem akkor még Roger tetszett, a dobos.”

E frenetikus siker megértéséhez meg kell ismernünk a korszak generációit és a szocialista szocializációs folyamatot, hiszen így derülhet fény a kádárizmus utolsó évtizedére jellemző túlélési (kollaborációs) technikákra, így juthatunk el az egyének szintjére és a koncerten részt vevő visszaemlékezőkhöz. Arcukat ma is láthatjuk a koncertfilmen, ahogyan 27 évvel ez előtt láthatta a vasfüggöny túlsó oldalán lévő nyugati világ.

Amikor az 1980-as évek hazai fiataljait említjük, több generációra kell gondolnunk. Nagyon fontosak a szocializációs helyzetek, hiszen máshogyan volt fiatal az, aki 14 éves korától gyárban dolgozott, és máshogyan az, aki ugyanilyen idősen gimnáziumban tanulhatott. A fiatalok perspektíváját nagymértékben meghatározta az otthonról hozott családi minta, az értékpreferenciák, a szocializáció; de nem elhanyagolhatók az anyagi és lakóhelyi körülmények sem, mint a későbbi boldogulás, a választási lehetőségek akadályai vagy segítői. Jelen eset-

ben a koncerten résztvevőket igyekszem behatárolni, hiszen ez az esemény széles körben mozgósította a lakosságot.

A Kádár-korszakkal kapcsolatos diskurzusokban és az arról szóló visszaemlékezésekben gyakran megjelenik az ún. „nagy generáció”, mint a korszakban aktívan részt vevő és a rendszer ellen lázadók csoportja. Tagjait beatnemzedéknek is nevezik, hiszen szorosan kapcsolódtak a kor jellegzetes zenéjéhez: vagy aktív koncertlátogatóként, vagy túrt/tiltott/támogatott zenészként. Kétségtelen, hogy a hatvanas évek közepétől jelen volt egy olyan fiatal generáció a magyar kulturális életben, melyet hatvannyolcasoknak nevezhetünk. Ők azok, akiket az emlékezet lázadókként emleget, hiszen ismerték és közvetve átélték a világban 1968-ban lezajló ifjúsági megmozdulásokat (kezdve a párizsi diáklázadásoktól, a prágai tavaszon át az amerikai hippy-mozgalmakig). Ebben az évben ugyanis rövid időre megmozdult a nyugati világ: a fiatalok megelégtéltek mindazt, amiben éltek: a háborút, a hatalmasodó fogyasztói társadalmat, a Szovjetuniót, a konformizmust.¹⁷ A vasfüggöny mögött élők pedig erőt és bátorságot meríthettek a globálisan zajló eseményekből, melyeket hasonló korú fiatalok generáltak és éltek. A magyar hatvannyolcas generációt sokszor párhuzamba állítják az 1956-os forradalmárokkal, bár a hatvannyolcasoknak nem volt közvetlen élményük a forradalomról, sőt az információk elhallgatása miatt nem is tudtak túl sokat az eseményekről. Az összehasonlítás alapja a rendszerkritika, amelyet ők nem felfegyverezve, az utcára kivonulva, hanem a zenével, az öltözködéssel és a szórakozási szokásokkal demonstráltak: kevésbé radikálisan, ám mégis a hatalom (vagy az aktuális világ) ellen voltak jelen több-kevesebb intenzitással. A csoport identitásának alapja az elkülönülés: mind a korábbi generá-

¹⁷ Az 1968-as eseményekről a közelmúltban több kötet is megjelent; többek között: BARCSI Tamás–SZABÓ Gábor (szerk.): *68 kísértése. Írások az ellenkultúráról és örökségről*. Jószoeg Műhely, Budapest, 2008.; SCHMIDT Mária (szerk.): *Dimenziók éve – 1968: 2008. május 22–23-án Budapesten rendezett nemzetközi konferencia előadásai*. XX. Század Intézet, Budapest, 2008.; Zdeněk MLYNAR: *A Prágai Tavasz... és ősz*. Kairosz Könyvkiadó Kft, Budapest, 2008.; Mark KURLANSKY: *1968- Egy év, amely felrázta a világot*. HVG Kiadó Zrt., Budapest, 2006.

ciótól, mind a szovjet típusú berendezkedéstől – a nyugatias, szabadabb világhoz kötődve.

A hatvannyolcas generáció megjelenése korábban nem tapasztalt színezetet adott a magyar kulturális életnek. 1956 címzetes örököséként, a konszolidálódó politikai légkörben és a lassan nyugatra nyíló kapuk tövében adott volt minden ahhoz, hogy ez a generáció új színfolt legyen a Kádár-korszakban. A gyermekként „keményvonalas” diktatúrába születettek már egy „megengedőbb” érában próbálgathatták szárnyaikat, s a nyugati kultúra morzsái ösztönzően hatottak rájuk. Az új impulzusokra vágyó tinédzserek kettős hatással találkoztak: részben a felnőtt kor küszöbén szembesültek a saját testükben-lelkükben lezajló természetes változásokkal, részben pedig lassan megérezhették a korábban alig ismert világból az ott tapasztalható szabadság fogalmát. A merev határokkal, az elvárásokkal teli szocialista világgal szemben megjelent egy új alternatíva: a nyugati típusú élet. Mindkét találkozás feszültségekkel volt tele, hiszen mindkettő az újdonság erejével hatott. Ezek a feszültségek tették lehetővé, hogy a „nagy generáció” ilyen átütő és proaktív lehessen, hiszen tagjai az ebből fakadó energiákat ültették át tudatosan vagy tudat alatt a zenébe, és a mindennapi megnyilvánulásaikba.

A Kádár-korszak utolsó évtizedében a hatvannyolcasok mellett jelen volt még legalább két olyan generáció, amely részt vehetett a koncerten. Az egyik az ötvenhatosok csoportja. Ők adták akkor a társadalom idősebb szeletét; vagy a forradalom aktív résztvevői, vagy passzív átélői voltak. A megtorlás után világossá vált számukra, hogy a hatalommal szemben nem érvényesülhetnek, nem érdemes az árral szemben úszni. Ezért is jellemezte őket a kényszeres felejtés és hallgatás. Még a kádárizmus utolsó éveiben is igyekeztek a szocialista politikától távol maradni, és csendes, befelé forduló emlékezéssel éltetni az 1956-os eseményeket. Szerepük azért fontos, mert esetenként ez a generáció jelenik meg a nyolcvanas években a fiatalok szüleiként. Jellemző, hogy nem akarják igazán átörököteni emlékeiket, a forradalomról keveset beszélnek gyermekeiknek, így azok leginkább az egymás között terjedő elbeszélésekből, törté-

netekből vagy a hatalom által cenzúrázott történelemkönyvekből értesülnek az eseményről.

A másik jellegzetes csoport a korszakban a hetvenes évek generációja. Őket nevezik Ratkó-unokáknak is, utalva arra, hogy szüleik, a Ratkó-gyerekek, az ötvenes években, a népeség szabályozási rendelet idején születtek.¹⁸ Ekkorra már konszolidálódott a rendszer, és így teljes mértékben átérték a szocialista szocializációt. A szocializmusban nem titkolt cél volt olyan egységes, gondolataiban és tetteiben a rendszerhez hű társadalom kinevelése, amely ezáltal könnyen irányítható, kormányozható. A puhuló diktatúrában sem volt ez másként, ám a tudatos szocializáció nagyobb hangsúlyt helyezett a közösségi életre, az összetartozásra és az anyagi javak megszerzésére. Ezzel párhuzamosan kisebb hangsúly került a politikai ellenőrzésre és a rendszer diktatorikus jegyeinek demonstrálására. A hetvenes évek generációja már a megváltozott politikai vezetés újfajta nevelésében részesült. Pszichológiai értelemben úgy szocializálódott, hogy a folyamat során a hangsúly az emberi személyiség kialakulására esett. Ennek érdekében a szocialista ideológiát beengedték az óvodákba, iskolákba, vagyis már az emberi személyiség kialakulásának legfontosabb korszakában, a gyermekkorban megindult a tudatos nevelés az átpolitizált intézmények falai között. A politikai szocializációt az életkor függvényében a kisdobos- és úttörőszervezetek, valamint a Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) szolgálták, melyek a közösségi élmény megteremtése mellett modellezték a szocialista rendszer működését, felépítését, és a tagok számára irányt mu-

¹⁸ Ratkó Anna egészségügyi miniszter (1950–1953) népesedéspolitikai intézkedésének alaptétele volt az abortusztilalom és a gyermektelenségi adó bevezetése. Bár az intézkedéseket az 1956-os évben eltörölték, hatásuk tapasztalható volt a következő fél évtizedben: az ország természetes szaporodási üteme jelentősen megnőtt. És bár népesedéspolitikai céljait elérte a drasztikus abortusztilalom, a hirtelen megjelenő, népes generáció következtében komoly társadalmi, ellátási problémák keletkeztek, melyek napjainkban is aktuálisak. A Ratkó-gyerekekre már nem vonatkozott a terhesség-megszakítási tilalom. Jelentős létszámukkal a hetvenes években, amikor szülőképes korba léptek, újabb népes generációt hoztak létre: a Ratkó-unokákat. (A Dunánál: Magyarok a 20. században. Encyclopaedia Humana Hungarica 09. Online: <http://mek.oszk.hu/01900/01906/html/index145.html>. Letöltve 2014. 07. 10.)

tattak a „szocialista ember” viselkedésére, attitűdjére, érdeklődésére. Tehát a hetvenes generáció már tudatosan olyan erős szocialista identitást kapott, amelytől nehezen tudott szabadulni, hiszen tagjainak viselkedését gyermekkoruk óta készen kapott sémák és narratívák határozták meg. Ők voltak azok, akik leginkább akceptálták a kádári kompromisszumot, így a frizsiderszocializmus előnyeit élvezhették: „A több hús, a több kenyér, a komfortosabb és talán valamivel nagyobb lakás, a Trabant, a Wartburg, a Lada, a hétvégi kert, a nyaraló, a korlátozott, de létező utazási szabadság élhetőbbé/elviselhetőbbé tette a szabadsághiányos rendszert.”¹⁹

Az ötvenhatos generáció unokái a nyolcvanas években éltek tinédzserkorukat, de kettősségben nevelkedtek: az, amit az iskolában hallottak, nem egyezett a családban elhangzott beszélgetésekkel, eszmékkel. Ez a kettős érzés feszültséggel járt, és az egyéni útkereséshez társult a valós válaszok iránti vágy; ezért is kezdtek lázadozni, s próbálták kifejezni egyet nem értésüket. Ez a fiatal generáció volt a korszak aktív kultúrafogyasztója, felnövő értelmisége, amely már vitatta a szocialista rendszer legitimitását, majd megkérdőjelezte azt. A nyolcvanas évek generációja pedig már olyan mértékben találkozott a nyugati kultúrával, hogy az a kultúrafogyasztását is nagymértékben befolyásolni tudta. Immár más zenei stílusok hozták lázba a fiatalokat, akik feszegetni kezdték a határokat, lázadoztak, és szókimondók lettek. Megrendült a hetvenes generációnál még működőképesnek bizonyuló kompromisszum, megjelentek a hatalom iránti lojalitással és őszinteséggel szembeni ellenérzések. A nyolcvanas évekre már nyílt titok volt a rendszer működésképtelensége, amit az irányítás merevségéből adódó problémák és a súlyos gazdasági-társadalmi nehézségek okoztak. Sok fiatal másfajta (nem szocialista) életre vágyott, ugyanakkor bírálta a fogyasztói társadalmat és az adott gazdasági, társadalmi problémák elhallgatását. Elkülönülésüket jól illusztrálja a csoportok öltözködési stílusa és viselkedése. Ilyen szubkultúrák voltak a csövesek, a szaloncsövesek, a digók és a punkok.

¹⁹ VALUCH Tibor: i. m. 367.

Az, hogy a nyolcvanas években ilyen csoportok felbukkanhatnak, komoly elmozdulást jelentett a pluralizmus felé.

A fentiek tükrében látható, milyen generációs (és nézetbeli) sokszínűség jellemezte az 1980-as évek Magyarországot. E heterogén társadalom tagjai különbözőképpen értékelték korukat – és ezzel együtt mást és mást jelentett nekik az 1986-os Queen-koncert is.

Kommunikációelméleti kitekintés a kádárista szocializáció eredményességének háttéréről

A Kádár-korszak tudatos szocializációjának eredményessége könnyen megérthető, ha az interperszonális kommunikáció aspektusából értelmezzük. A személyközi kommunikáció sikerességéhez bizonyos feltételekre van szükség. Ilyen a *kód*, azaz a szimbólumegység, melyet a kommunikátorok közel azonos módon értelmeznek; emellett szükséges az aktorokat összekötő, a kommunikációs üzenet továbbítására alkalmas *csatorna*, valamint a kommunikációban részt vevők *közös ismerete és tudása*. A szocializáció olyan aszimmetrikus kommunikációs folyamat, mely lineárisan érkezik a hatalomtól, és a társadalom az átpolitizált közösségek közvetítésével fogadja be. A befogadás elkerülhetetlen, ám az üzenet – a kommunikációelmélet szimbolikus interakciós modellje mentén értelmezve – mégsem teljesen hierarchikusan érkezik.

Állításomat George Herbert Mead (1863–1931) modelljére építettem. Az amerikai szociológus elmélete²⁰ a jelentés–nyelv–gondolat fogalmi háromszögön alapszik. Ahogyan azt Blumer kifejti: a jelentésalkotás közösségi aktus, amely a személyközi kommunikáció során, vagyis a nyelvhasználattal, szóalkotással jön létre. A nyelv szimbolikus volta miatt az interperszoná-

²⁰ Mead, noha állításai forradalmasították a kommunikációelméleti kutatásokat, életében egyetlen tudományos jellegű kiadványt sem jelentetett meg. Halála után tanítványai rendszerezték, majd adták ki könyv formájában előadásainak anyagát és a vele folytatott beszélgetéseket. Mead elméletét később legkedvesebb tanítványa, Herbert Blumer tökéletesítette és publikálta. (Lásd Szimbolikus interakcionizmus. In: Em. GRIFFIN: *Bevezetés a kommunikációelméletbe*. Harmat Kiadó, 2003. 54–55.)

lis kommunikáció során jutunk az értelmezésekhez. Ezt összekapcsoljuk a gondolkodással, illetve a másik fél hallgatásakor a Mead által *villámgyors elmélkedésnek* (*minding*) nevezett ak-tussal, vagyis így leszünk képesek megismerni a bennünket körülvevő világot.²¹

Itt röviden visszatérek a kádári szocializáció fogalmához: a meadi alapokat felhasználva állítható, hogy a fentről érkező szocialista ideológia mint üzenet kezdetben lineárisan hatott (vagyis a kommunikáció egyirányú volt, a társadalom számára nem volt különösebb visszacsatolási lehetőség, reakció), és fokozatosan átformálta a magyar társadalom jelentés-nyelv-gondolat fogalmi egységét. A megelőző, Rákosi Mátyás-féle kommunista diktatúrához képest lényegében más (bár ideológiáját tekintve hasonló) narratívával dolgozott a vezetés, egy puhább, kevésbé merev és megfélemlítő rendszert dolgozott ki, mely az irányítás eredményességét az átpolitizált közösségekben látta. Így ennek az új típusú ideológiának be kellett épülnie a mindennapokba. Ennek érdekében a kádárizmus politikai diskurzusa átítatta a nyilvános és a privát szférát, majd lassan egybeolvasztotta a kettőt, hogy megteremtse a fent említett fogalmi háromszög új értelmezési keretét. Az aktív propaganda-tevékenység (az ideológia a lehető legtöbb helyen megnyilvánult: újságcikkekben, rádió- és tévéműsorokban, plakátokon, utcanevekben, a nyilvános tereken elhelyezett monumentális alkotásokban és a hivatalos intézmények falain képek és jelképek formájában) és a politikai retorika (amely nemcsak a pártkongresszusokon, hanem a hivatalos eseményeken, politikai látogatásokon, ünnepeken is jelen volt) új jelentéseket, új magyarázatokat adott, megváltoztatta (pontosabban meghatározta) a közös tudást, és új kódokat hozott létre. Ha a „kommunikációs kód” fogalmát Horányi Özséb meghatározása szerint értelmezzük, világossá válik, hogy ez milyen nagy jelentőségű. A kód egy kommunikációs közösség tagjainak sajátos kölcsönös tudása, amely nem személyes megegyezésen, nem sajátos élettrajzi véletleneken, hanem személytelen konvenciókon és a közösség szocializációs

²¹ Uo. 55–58.

szokásain alapszik. A kódok egyrészt az adott közösség kölcsönös tudásának, vagyis a mindenki számára elérhető tudásnak az elemei, s e tekintetben az adott közösség kultúrájához tartoznak; másrészt pedig a kódok az adott közösségekben érvényes intézmények részei. Két lehetséges formában kerülnek be a kommunikációs közösség szocializációs folyamataiba: vagy minták kollekciójaként, vagy szabályok konglomerátumaként.²²

A lineáris kommunikáció azonban, meglátásom szerint, bár eredeti jellegét mindvégig megtartotta, azzal, hogy beépült az emberek mindennapjaiba, mégis módosult. Az eredeti, a párt és a társadalom közötti aszimmetrikus kommunikáció mellett, a szocializáció következményeként megjelent a társadalomban egy magát újratermelő rendszer. Itt térek vissza Mead elméletéhez, a szimbolikus interakcionizmushoz, mely magyarázatot ad felvetésemre. Azt láthattuk, hogy a kommunikáció és az észlelés hármasság fogalmát a szocialista rendszer új alapokra helyezte, de a következményekről még nem esett szó. Mead éntelmezése szerint az *én* az interperszonális kommunikáció során konstruálódik, vagyis az én-tudat a *nyelv*használat során teremődik meg, és így kap *jelentést*. A korábbi elképzeléssel szemben, miszerint önmegfigyeléssel ragadhatjuk meg énnünket, Mead szerint az *énkép* alakulása folyamatos, s kizárólag a társas interakciók során történhet. Ezáltal kialakul egy olyan általános tükörkép (*generalized other*), mely a körülöttünk lévő, számunkra fontos emberek válaszaiból, felénk irányuló gesztusaiból, elvárásaiból, véleményeiből tevődik össze. Vagyis a közösség általános tükörképként szolgál az egyén számára, aki mások szerepét átvéve képzelel el, hogy milyennek látják őt. Ez az egyénben megjelenő mentális kép a tükrözött én (*looking-glass self*).²³ Mead egyenesen azt állítja, hogy beszéd nélkül nem létezne énkép, vagyis az csak a közösség és a kommunikáció során alakulhat ki.²⁴

²² A részletes meghatározást lásd HORÁNYI Özséb: A személyközi kommunikációról. In: BÉRES István–HORÁNYI Özséb (szerk.): *Társadalmi kommunikáció*. Budapest, Osiris, 2001. 19.

²³ Szimbolikus interakcionizmus. In: Em GRIFFIN: i. m. 60–61.

²⁴ George H. MEAD: *A pszichikum, az én és a társadalom*. Gondolat Kiadó, 1973. 267.

Ezek után talán érthetőbb a szocialista ideológia gyors térnyerése. A társadalom tagjainak az új megvilágításba került fogalmak és jelentések mellett újfajta én-értelmezésekre volt szüksége, melyeket kezdetben a hatalomtól eredő kommunikációs aktusokon keresztül, az átpolitizált intézményekben szereztek meg. Idővel ez megerősödött a mindennapi közösségi interakciókban, a láthatatlan politikai erők befolyása alatt. Ahogyan Mead fogalmaz: „Az ember központi idegrendszerének élettani mechanizmusa lehetővé teszi számára más egyének attitűdjének, valamint azon szervezet, társadalmi csoport saját magával szemben tanúsított attitűdjének átvételét, amelynek mind ő maga, mind a többiek is tagjai; mindez a velük mint egyékekkel és az egész csoporttal fennálló integrált társadalmi kapcsolatok alapján történik. Így a csoport által folytatott általános társadalmi tapasztalási és viselkedési folyamat közvetlenül jelentkezik számára saját élményében, s ennek során – e társadalmi folyamat alapján – tudatosan és kritikusan tudja irányítani és vezérelni magatartását, mind a társadalmi csoporthoz mint egészhez, mind a többi egyéni taghoz való viszonyában.”²⁵

Látható tehát, hogy a korábban lineárisan terjedő ideológiát a társadalom tagjai a közösségbe mint általános tükörképbe beépülve mennyire szerteágazó módon megtapasztalhatták. Hiszen egyén az egyénnek, közösség (család, baráti kör, iskola, munkahely) az egyénnek is tükröt tartott, mindemellett a hatalom is egyértelműen meghatározott elvárásokat támasztott. Mindezek összefonódása tette lehetővé a szocialista szocializáció gyorsaságát és az ideológia megszilárdítását.

Az elmélet a gyakorlatban: a szocializáció mégsem hibátlan

A nyolcvanas évek generációjánál a szubkultúrák megjelenésében már megnyilvánult a rendszerkritika, az átpolitizált közösségekkel és a szocialista világrendszerrel szembeni ellenérzés. Ez a fajta vélemény kevésbé nyílt formában, de más generációknál is

²⁵ Uo. 259.

jelen volt. A konszolidált kádárizmus ugyanis olyan normalizált képet festett a társadalom elé, melyet a hivatalos diskurzusokkal szemben korántsem idealizált mindenki. Fokozatosan megjelentek az olyan viselkedésformák, mindennapi túlélési stratégiák, melyeket hétköznapi ellenállásnak²⁶ vagy társadalmi kollaborációnak²⁷ is nevezhetünk. Ennek oka többek között a rendszer egyre nyilvánvalóbb működésképtelensége volt. Hatott a szocialista szocializáció két fő tényezője is: az állam által elvárt embereszmény megismerésének igénye és az ún. mimikri-szocializáció.²⁸ Ez utóbbi lényege, hogy reprezentativitásra épül, vagyis a rendszer mintakövetést vár el. Az új típusú szocialista emberrel szemben már nem volt feltétlen elvárás a makarenkói szigorral fegyelmezett gyermekkor és később a sztahanovi munkamorál. 1956 után megjelent a szocialista brigádmozgalom, mely az egyéni teljesítmény helyett a közösségi eredményeket helyezte előtérbe. A hivatalos diskurzusban a munka (és főként a nagyipari brigádokban zajló közös munka) a társadalom számára hasznos tevékenységként, a szocializmus közös építéseként szerepelt. A szocialista ember identitásában nagyobb hangsúlyt kapott a közösségi életben való részvétel, az ezen keresztüli személyiségformálás, hiszen a szocializáció kezdettől fogva erre irányult. A társadalom tagja párttagságával, a szocialista normák betartásával és betartatásával a közösségi normák megvalósítója, a szocialista embereszmény megtestesítője lehetett. Példamutatása a munka világában és a magánéletben is mintaként szolgálhatott.²⁹

²⁶ HAVASRÉTI József: *Alternatív regiszterek. A kulturális ellenállás formái a magyar neoavantgárdban*. Typotex Kiadó, Budapest, 2006. 73.

²⁷ Gyáni Gábor megfogalmazása.

²⁸ A fogalmat Szabó Ildikó használja az ötvenes évekre jellemző politikai szocializáció jellemzésekor. (SZABÓ Ildikó: *A pártállam gyermekei*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2000. 46.) Véleményem szerint a kifejezés helytállóan használható a Kádár-korszak későbbi szocializációjának tárgyalásakor is.

A „mimikri” fogalma az evolúcióelméletből ered. Az élőlények azon viselkedésére utal, amikor azok, a környezeti hatásokra vagy más élőlények által keltett ingerekre válaszolva, megváltoztatják bizonyos jellemzőiket. A folyamat lehet vizuális hasonulás, kémiai, akusztikai és viselkedésbeli mimikri is.

²⁹ Erről és a munkásidentitásról lásd TÓTH Eszter Zsófia: „Ennyi idő egy férjből is elég, hát még egy gyárból”. A gyári identitás munkásnők és munkások életút-elbeszéléseiben. *Múltunk*, 2003/3. 76.; 79–82.

A mimikri-szocializáció ezt az új típusú karaktert segítette útbaigazítani. A szocializáció során ugyanis a társadalom minden tagja megtanulja azokat a viselkedési módokat, amelyeket bizonyos szituációkban alkalmaznia kell. A mimikri-szocializáció nemcsak az átpolitizált oktatási intézményekben és a KISZ-ben jelent meg, hanem az elsődleges szocializációs közegben, a családban is.

Látható tehát, hogy a szocialista ideológia gyors megszilárdulásának alapja az volt, hogy az uralmi elit kisajátította a jelentés–nyelv–gondolat egységét, s ezáltal befolyásolta az egyéni önreprezentációt. Ezen túl az egyéneket olyan közösségekbe is kényszerítette, amelyek az élet minden területét igyekeztek befolyásolni úgy, hogy egységes szabályrendszert, viselkedési módot és eszközkészletet vártak el mindenkitől. Folyt az egységesítés, az új típusú szocialista ember karakterének kialakítása. Ám a rendszer immanens akadályba ütközött: mégpedig abba, hogy a szocializáció és vele együtt a hatalom mindvégig konfliktuskerülő volt. A mimikri-modell felkínálta a követendő mintákat, a szabályokat, a kötelezettségeket, vagyis nem engedett gondolkodni, önállóan cselekedni. Nem tanította meg az egyént a társadalmi problémák kezelésére, a konfliktusok megoldására, a közösségi érdekegyeztetésre. Az egységes ideológia nem tért ki az emberre, az egyénre – az önmegvalósítás fogalma mindvégig tabu volt. A szocializáció során elsajátított viselkedésformák a felmerülő konfliktusok hárítására irányultak. A korszakban általánosan jelen lévő problémákról – az ország rossz gazdasági helyzetéről, a magyar nők társadalmi alulreprezentáltságáról, a kapun belüli munkanélküliségről, az országban élő más etnikai közösségekkel való viszonyról vagy a hazai drogfogyasztásról – a nyilvános diskurzusban nem esett szó. Egyebek mellett mindezek valós problémák voltak, releváns válaszokat kellett volna adni rájuk. Ez nem történt meg. A nyolcvanas évekre már egyértelműen látszottak a szocialista szocializációs modell diszfunkcionális vonásai és a társadalomba beépült fékek, melyek már a problémák megnevezését is gátolták.³⁰ Ekkor vált világossá,

³⁰ SZABÓ Ildikó: i. m. 124–127.

hogy, bár az ideológiával átítatott mindennapokban a szocialista identitás megkonstruálódása megtörtént, az egypártrendszer életképtelen – méghozzá egy demokratikus, globalizálódó és folyamatosan megújuló világrendszerben az, amely felé az olajárrobbanások és a hitelfelvételek következtében kénytelen volt nyitni a vezetés.

Várva a Királynőt

A Queen zenekar 1986-ban, tizenöt éves fennállás után, már kiforrott egységként volt jelen a zenei palettán. Számaikat világszerte játszották a rádiók, videoklipjeit a televíziók. Több mint kéttucat nagylemezzel és még ennél is több kislemezzel a háta mögött, az Egyesült Államokat, Európát és Japánt is érintő zenei turnékkal a Queen a nyolcvanas évek egyik legismertebb együttese volt. Az igazán átütő sikert és szakmai megbecsülést éppen az előző, 1985-ös év július 13-án, a *Live Aid* koncerten adott 20 perces előadásuk hozta meg.³¹ A magyar rajongók, bár a koncert közvetítését nem láthatták, mégis ismerték innen-onnan az együttest és zeneszámaikat. Főként kalózmásolatokat hallgattak. Ezeket részben az eredeti (boltban vásárolt vagy külföldön beszerezett) magnókazettákról készítették, részben pedig a rádión közvetített dalokat vették fel, s egymás közt cserélgették. Egy eredeti zenei album a legtöbb fiatal számára megfizethetetlen és elérhetetlen volt. Viszont B. Tóth László *Poptarisznnya* című rádióműsora őket szólította meg. A kéthetente jelentkező, kimondottan fiatal magnósoknak szóló *Pop-Tari-Pop* alműsor volt az első olyan magyar rádiós slágerlista, amely egyaránt tar-

³¹ A londoni Wembley Stadionban 72 000 ember előtt léptek fel. A koncert, melyet Bob Geldolf rendezett az afrikai éhezők megsegítésére, a korszak legnagyobb közösségi segélyprogramja volt, hiszen a televízió közvetítéseknek köszönhetően több mint másfél milliárd ember láthatta. „A *Live Aid* koncertet a Magyar Televízió valamilyen különös, de nehezen felfogható okból nem közvetítette élőben, holott egy fillérjébe sem került volna.” (ACZÉL Endre: *Acélsodrony*. Park Könyvkiadó, Budapest, 2011. 316.) A koncert érdekessége még, hogy itt találkozott Hegedűs László a Queen menedzserével, Jim Beachcsel, aki a segélykoncertbeli sikeren felbuzdulva tárgyalást kezdeményezett egy későbbi magyar fellépésről.

talmazta a magyar és a külföldi előadók számaait.³² A zenekarok rövid ismertetése és számaik meghallgatása mellett lehetőség volt azok rögzítésére is.³³ A Queen együttes magyarországi sikerét mutatja, hogy az 1986. június 15-i slágerlistán a *Kind of Magic* másodikként szerepelt.³⁴ Ez a dal a zenekar akkori legújabb felvétele volt, többek között ennek a népszerűsítéséért indult a Magic-turné, melynek a következő hónapban Budapest is otthont adott.

A rádióadások mellett az 1986-os év ifjúsági magazinjai is népszerűsítették az együttest. Jellemzően a júliusi koncert közeledtével szaporodtak meg az együttesről szóló cikkek. A *Világ Ifjúsága* című magazin elsőik között szentelt egy flekket a Queennek,³⁵ amelyben olvasható volt a tagok neve és születési dátuma, a zenekar elérhetősége és a korábban megjelent lemezeik címe. Emellett pedig a banda rövid történetét is ismertetette a szerző: a fontosabb koncertek és díjak mellett megemlített néhány érdekességet a tagjairól. Közlött Freddie Mercury egyik koncertfotóját. A magazin ezt követően (az 1986/6. szám kivételével) a koncert napjáig minden hónapban írt a Queenről: az 1986/4. számban például egy kis színes táblázatot közölt néhány alapinformációval és az együttes képével. Májusban a Koncertmenü rovatban, a következő hónapok lehetséges fellépői között külön kiemelve, három felkiáltójellel említették meg a Queent.³⁶ A júliusi szám Popvilág című rovata³⁷ már egy egész oldalt szánt a zenekarnak: néhány kuriózum mellett több fontos dolgot is megtudhatott belőle az olvasó. A *Live Aid* koncert hatalmas sikere mellett a Királynő 15 éves sikertörténetét is

³² <http://www.poptarisznnya.hu/?s=Pop-Tari-Top> Letöltve 2014. 07. 10. A listát a hallgatók által beküldött 20-as rangsor alapján állították össze.

³³ Kuti Zoltán visszaemlékezőm fontosnak tartotta kiemelni, hogy ő még a ballagása főpróbájáról is képes volt ellógni ezért: „én 10 percenként hagytam el az ór helyemet és mentem telefonálni, hogy a mamának sikerült-e rögzíteni a *Kind of Magic*et”.

³⁴ B. Tóth László műsorvezető: „A negyedik volt két héttel ezelőtt, most a második. Lehet, hogy első is lesz? Egy biztos, hogy az új Queen-album óriási sikere ez a dal.”

³⁵ DUDÁS Károly: Bemutatom: Queen. *Világ Ifjúsága*, 1986/3. 38.

³⁶ Koncertmenü. *Világ Ifjúsága*, 1986/5. 36.

³⁷ 15 éves a „Királynő”. *Világ Ifjúsága*, 1986/7. 37.

boncolgatta a szerző, akinek végső konklúziója így hangzik: „[...]a zenészekben a mai napig megvan az a képesség, hogy ezt a másolhatatlan, eredeti, azonnal felismerhető zenei világot ötvözzék a mindenkori divatok aktualitásával”. A szám tartalmazott egy Freddie Mercury-poszttert is a rajongóknak.

Nagyon érdekes, hogy míg az *Ifjúsági Magazin* keveset írt a zenekarról, addig a *Képes7* – a Hazafias Népfront Képes Családi Magazinja – kivételesen nagy hangsúllyal szólt a Queenről. A magazin később indított, mint a *Világ Ifjúsága*, a témával foglalkozó első cikke csak július 5-én jelent meg, ám igazi szenzációként hatott. Címlapjára odatette az üres Népstadion és a Queen-zenekar képét, alatta nagy betűkkel: „Queen-Land”. Vagyis a címlap már a kézhez vétel pillanatában tudatalatti jelentés-összekapcsolódást eredményezhetett: az, amit az olvasó látott (a nagy stadion) a Queen terepe volt, tehát a zenekarnak ott a helye, azt birtokába fogja venni. A fotón a zenekar tagjai pedig abban a jelmezben voltak láthatók, amelyet a fent említett *Kind of Magic* című szám videoklipjében viseltek. Vagyis a jelentés adott: ezt a számot ez a zenekar ebben a stadionban játszani fogja. És mivel „Queen-Land” a cím, feltételezhető, hogy nemcsak ezt az egy dalt lehet majd meghallgatni, hanem az együttes uralni fogja az estét. A magazin kétoldalas, több fényképpel illusztrált Brian May-interjút közölt, amelyben nemcsak a közelgő koncert időpontját adta meg, hanem a gitáros gondolatait is közölte a zenekarról, valamint a véleményét a kortárs popszakmáról és annak jövőjéről.³⁸ Két hét múlva a magazin hírül adta, hogy a héten boltokba kerül Kapuvári Gábor–Sebők János: *Queen* című könyve, megjegyezve, hogy „a várható érdeklődésnél jóval kisebb példányszámban”.³⁹ A koncert előtti napon a magazin ismét kedveskedett a rajongóknak: Baróti Éva kétoldalas írásával, benne képekkel a Magic-turné egyik állomásáról. Roppant érdekes a cikk felépítése: a szerző három fontos dologról írt. Elsőként éles hangú kritikát fogalmazott meg a magyar koncertszervezésről, azt boncolgatva, miért nem

³⁸ BARÓTI Éva: Queen-Land. Interjú Brian May-jel. *Képes7*, 1986. július 5. 56–57.

³⁹ *Képes7*, 1986. július 19. 8.

valósultak meg korábban nyugati rock-koncertek. Több lehetséges indokot is felsorolt: nincs rá pénze az országnak, nincs éber, időben reagálni tudó koncertszervező gárdánk, illetve itt-hon ilyesmire nincsen igény; vagy talán a szocialista vezetés fél egy nagyobb tömeg összegyűltétől.⁴⁰ Fricskázza a korábbi koncertek szervezőit, s megjegyzi: a Népstadion „szent gyepén” 1964 óta csak a sportindulót lehetett hallani, most végre méltó előadók léphetnek rá. Ám e sorok valós sérelmeket is takarnak. A korabeli fiatalok, szemben azzal a nyugati világgal, amelyről már voltak információik, joggal érezhették kulturális életüket eseménytelennek és ingerszegénynek. A szocializmus vasfüggönye és a „három T”-s kultúrpolitika megválogatta, mely előadók és mikor érkezhettek koncertezni e fiatalokhoz. Így jobb híján maradtak a magyar előadók, illetve a rádióban játszott külföldi zenék.

Baróti Éva a kritika után koncertbeszámolóval kedveskedett a rajongóknak: írt a Queen egy hónappal korábbi müncheni fellépéséről. Sorait olvasva szinte megelevenedik a show az olvasó előtt – némi vigaszt nyújtva azoknak a rajongóknak, akik nem tudtak jegyet szerezni a budapesti koncertre. A cikk harmadik részében pedig a zenekar turnémenedzsere mesélt a koncert előkészületeivel kapcsolatos érdekességekről.

Varázslat Budapesten

„Minden koncertünkön történik valami. Olyan az egész, mint egy kémiai folyamat... Különleges energiák szabadulnak fel belőlünk, és ezt megérzi a közönség is.” (Brian May)⁴¹

1986. július 27-e forró nyári nap volt. A Népstadion környékén izzott a levegő: mindenki izgatottan várakozott. Már órákkal a pénztárnyitás előtt gyülekeztek a stadion körül a rajongók, a

⁴⁰ BARÓTI Éva: Színek, fények kavalkádja. *Képes*7, 1986. július 26. 54–55.

⁴¹ Brian May-nek, az együttes gitárosának Baróti Éva azon kérdésére adott válasza, hogyan tartják a kapcsolatot a közönséggel. (BARÓTI Éva: Queen-Land. Interjú Brian May-jel. *Képes*7, 1986. július 5. 56–57.)

környékbeli kocsmák és szórakozóhelyek is megteltek. Többen hálózásokban, autókban éjszakáztak csak azért, hogy jegyet vehessenek a nagy napon. Páratlan esemény készült: a Királynő a Vasfüggöny mögé látogatott. A híres angol együttes, a Queen európai turnéjának 21. állomása Budapest volt. A 26 állomásos Magic-turné különlegessége abban rejlett, hogy a zenekar a valaha összeállított legjobb fény-és hangtechnikát ötvözte a tagok egyedi színpadi jelenlétével, így a koncerten a rajongók igazi modern zenei show-t élhettek át.⁴² A szovjet blokkban a magyar közönség korábban nem tapasztalt koncert elé nézett, hiszen az akkor tizenöt éves fennállását ünneplő zenekar valódi nyugati csemegének számított.⁴³ Országunkba még kevés külföldi előadó jöhetett, de ilyen nagynevű, ekkora technikai apparátussal rendelkező, sajátos látványvilágot prezentáló zenekar azelőtt nem lépett fel Magyarországon.⁴⁴ A Queen egyetlen kelet-európai városban adott koncertet, ám itt is kitett magáért. Azon a vasárnapon a Népstadionban a technikusok és szakemberek kora reggel óta építették a színpadot, hangolták a hangszereket, állították a komputeres fénytechnikát. Függetlenül a helyszín adta lehetőségektől, nagyszabású produkció készült: a technikai gárda, a kisegítő személyzet, a rendezők, a business-, tur-

⁴² Eredeti nyelven: <http://www.queenonline.com/en/the-band/live/queen/1986/>. Letöltve 2014. 07. 10.

⁴³ A koncert ténye az esemény előtt hat nappal szóba került az MSZMP Titkársági ülésén is: „Lénárd Pál elvtárs szóbeli bejelentése alapján: A Titkárság tudomásul veszi, hogy július 27-én a Népstadionban 100 ezer főnyi közönség előtt kerül sor az angol Queen együttes fellépésére. Illetékesek foglalkozzanak a közlekedés és a rendfenntartás megoldásával.” Jegyzőkönyv a Titkárság 1986. július 21-én megtartott üléséről MOL M-KS 288. f. 7/752. ó. e (1986. 07. 21.) 1R/50

⁴⁴ Érdemes megemlíteni, hogy 1986 előtt is adtak koncertet nyugati előadók Budapesten. Ám vagy a színpadi technika és látvány nem közelítette meg a nagyszabású Queen-koncertét, vagy az előadók nem voltak olyan közismertek és sikeresek, mint Freddie Mercury és bandája. 1982 decemberében koncertezett nálunk Tina Turner, ám abban az időben, a karrierje elején álló énekesnő nem vonzott nagy tömeget. Hasonló volt a helyzet 1984-ben Elton Johnnal is. Két évvel később az akkor már sikerei csúcán álló Iron Maiden zenekar is koncertezett a fővárosban, ám a magyar szervezők tartottak a metálrájongók tömegétől (féltek, hogy kárt tesznek az akkor kétéves Sportcsarnokban), ezért a zenekar csak a Budapest Sportcsarnok parkolójában, közel 50 000 néző előtt zenélhetett. (<http://budapestsportcsarnok.portal.hu>)

né-, sajtó- és színpadi menedzserek és az asszisztensek közel háromszáz főt számláló stábja⁴⁵ egy emberként dolgozott azon, hogy a Queen méltó koncertet adjon a magyar közönségnek. Az épülő színpad 2,5 méter magasságával, 15 méter szélességével és 40 méter hosszúságával komoly teljesítményt követelt a zenekartól, hiszen ekkora méreteknél a négy zenésznek nem elég a hangzással megtölteni a teret, hanem fontos a színpadi mozgás és a látvány is. Ám a Queennek ez nem okozott problémát, hiszen a Magic-turnéra tudatosan készült évek óta. Ez nemcsak a zeneszámok összeválogatásában mutatkozott meg (hiszen egyben ez lemezbemutató turné is volt), hanem a zenészek odafigyeltek fizikai erőnlétükre és teljesítőképességükre is. A zenekart mindig is a precizitás jellemezte, és ez Budapesten sem volt másként.

Alkut kötni a Nyugattal

A koncert különlegessége – túl a modern, nyugatias látványvilágon – abban rejlett, hogy Magyarországon, a legjobb hazai szakemberek segítségével, film is készült a „varázslatról”.

A Queen zenekar mindenképpen nyitni kívánt a kelet-európai zenei piac felé,⁴⁶ ám a nagy találkozás a magyar közönséggel Hegedűs László, az akkori Multimédia Kft. koncertszervezője nélkül nem jöhetett volna létre.⁴⁷ Hegedűs jól tudta, hogy a Queen akkor az egyik legnépszerűbb és legprofibb formáció volt, és azt is, hogy egy magyarországi koncert hatalmas előrelépést jelenthetett az országnak. Ám a leszerződtetése nem volt egyszerű. Több évbe, és sok szakmai megbeszélésbe telt, míg Hegedűs el tudta hozni a Királynőt elénk. Ugyanis a zene-

⁴⁵ BARÓTI ÉVA: Színek, fények kavalkádja. *Képes*7, 1986. július 26. 54–55.

⁴⁶ Ezt maga az énekes is megerősítette Baló Júliával való beszélgetése során. BALÓ JÚLIA: Rockvilágstárok Budapesten. *Film Színház Muzsika*, 1986. VIII. 2. 22.

⁴⁷ Hegedűs a közelmúltban több interjúban is részletezte az 1986-os koncert eseményeit. Elmondta, hogy robbantással is fenyegetőztek a Queen 1986-os budapesti koncertjén. 2012. augusztus 24. Online: http://hvg.hu/kultura/20120824_Robbantassal_is_fenyegetoztek_a_Queen_198. Letöltve 2014. 07. 10.

kar minden felmerülő költségének (ideutazás, szállás, különféle extra kérések teljesítése, autó- és testőrszolgálat, emellett a műszaki igények biztosítása és a teljes színpadi technika kiépítése, melyet szigorú szerződés írt elő) kifizetése mellett a legfontosabb kritériumnak is meg kellett felelnünk: a Queennek bíznia kellett a szervezőgárdában. Tudnia kellett, hová érkezik, és hogy kellően felkészült és megbízható szakmai stábra számíthat-e. Biztosítani kellett a vasfüggöny mögé utazó nyugati zenekar kényelme és védelme mellett az inkognitó megőrzését is. A minderre rendelkezésre álló finanszírozási összeg a Queen tényleges kiadásainak és gázsijának felét sem közelítette meg.⁴⁸ Ekkor jött a zenekar menedzserének és Hegedűs Lászlónak a közös ötlete: készüljön Budapesten egy egész estés koncertfilm, amely után minden befolyt összeg a zenekart illeti – így elkerülhető az anyagi bukás. Végül 110 000 dollárt fizettek a zenekarnak.⁴⁹ (Az összeg jelentőségét jelzi, hogy két évvel korábban, Országos Rendező Iroda 3 és fél millió forintos devizakerettel rendelkezett⁵⁰.) Az összeg több forrásból származott: részben az Interconcerttól, a Népstadion és Intézményeitől, részben az Ifjúsági Rendezőirodától és a Budapesti Tavasz Fesztivál szervezőjétől, az Idegenforgalmi, Propaganda- és Kiadó Vállalattól. Emellett a Magyar Nemzeti Bank is biztosított devizakeretet. Meglepő módon a szükséges deviza megszerzése nagyobb problémát okozott, mint a pártvezetés meggyőzése az ügy érdekében. Bár nem volt teljes körű egyetértés (például az Országos

⁴⁸ A gázsí összege a megkötött szerződés értelmében a mai napig titkos. Hegedűs szerint, ha ez az összeg nyilvánosságra került volna, a zenekar értékét és hitelét vesztenie volna a nyugati koncertszervezők előtt. Lásd NÉMETH Marcell: Arra a két hétre leállt a magyar filmgyártás – interjú az 1986-os budapesti Queen-koncertfilm magyar producereivel. 2012.09.23. Online: http://langologitarok.blog.hu/2012/09/23/arra_a_ket_hetre_leallt_a_magyar_filmgyartas_interju_az_1986-os_budapesti_queen-koncertfilm_magyar_p. Letöltve 2014. 07. 10.; és Robbantással is fenyegetőztek a Queen 1986-os budapesti koncertjén. I. m.

⁴⁹ GOSZTONYI Zsolt: A Queen kivetítők nélkül is uralta a színpadot. <http://www.rtlklub.hu/musorok/21szazad/video/151257>. Letöltve 2014. 07. 10.

⁵⁰ Idézet az ORI 1984. évi komplex felügyeleti ellenőrzéséből. CSATÁRI Bence: *A Kádár-rendszer könnyűzenei politikája*. PhD disszertáció, ELTE BTK, 2008., 309.

Rendezőiroda vezetője nem támogatta a drága koncertet),⁵¹ mégis gyorsan megkapták a szükséges engedélyeket. Az áprilisi egyeztető tárgyalásról készült ügynökjelentésben „Dalos” fedőnevű titkos megbízott külön kihangsúlyozza, hogy bár a tárgyalások még kezdeti szakaszban vannak, a koncertről Hegedűs László már tényként nyilatkozik; ezzel a végső döntést is befolyásolni akarja.⁵² Emellett „Dalos” azt is megemlíti, hogy szakmai berkekben beszédtema a koncert: drágának tartják. A beszámoló szerint a szervezők két koncertet terveztek, összesen 140 000 dollárért. A jelentés értékelésében olvasható, hogy „Operatív szempontból külön figyelmet érdemel az a körülmény, hogy Hegedűs László ismét aránytalanul magas dollár összegért hoz nyugati beat együttest koncertezni.”⁵³ A megállapodás megkötése után Hegedűs és Mihályi György, az akkori InterCom alapítója hatalmas munkába kezdett. Minden követ megmozgattak azért, hogy felejthetetlen koncertélménnyel lepjék meg a hazai közönséget, és ezzel párhuzamosan egy olyan filmet forgathassanak, melyen keresztül nemcsak a fellépés ereje érezhető, hanem Magyarország is megjelenhet a külföldi nézők előtt. A legrangosabb hazai filmes szakembereket szerződtették, így a *Magic – A Queen Budapesten* című produkció rendezője Zsombolyai János lett, míg a 16 kamerás stábot Ragályi Elemér operatőr irányította. A 17. kamera egy helikopter fülkéjében forgott, a Népstadion felett. „Ahhoz, hogy a nézőtér a színpad elképesztő fényerejével szemben is jól látsszon a filmen, föl kellett szerelnünk a Mafilm komplett lámparaktárát. Minden, az országban elérhető 35 mm-es kamera [...] objektív, kameramozgató berendezés és segédoperatőr kint volt abban a két hétben, amikor a film készült, szerintem minden más magyar filmes produkció szünetelt közben. Leállt az élet...”⁵⁴

⁵¹ „Bulányi László például azt mondta: ők nem értenek egyet semmilyen drága koncerttel, amíg a patikákban nincs elég import gyógyszer a devizahiány miatt.” (Robbantással is fenyegetőztek a Queen 1986-os budapesti koncertjén. 2012. augusztus 24. I. m.)

⁵² „Dalos” Munkadosszié/Jelentés. Budapest, 1986. május hó 14. ÁBTL 3.1.2. M-41343 118.

⁵³ Uo. 119.

⁵⁴ Mihályi György a két hetes forgatásról. NÉMETH Marcell: i. m.

Zsombolyai Jánosra⁵⁵ nem csak korábbi szakmai teljesítménye miatt esett Hegedűs László választása, hanem azért is, mert ő volt az országban az egyetlen olyan rendező, aki forgatott már korábban koncertfilmet (1984-ben *Fonográf: A búcsú*). Zsombolyai viszonylag későn, a koncert előtt néhány hónappal értesült a lehetőségről, ám attól kezdve tudatosan készült a feladatra. Több nyugat-európai Queen koncertre is ellátogatott, ahol megfigyelte a show felépítését; és videofelvételeket is készített azért, hogy a budapesti koncerten már kész forgatókönyv szerint tudja irányítani az operatőröket. A rendezőnek alkalm nyílt személyesen is találkozni a zenekarral. Az egyik találkozón merült fel benne az ötlet, hogy a koncertfilmet olyan epizódokkal tarkítja, melyekben a zenészek Budapesten és környékén hódolnak saját hobbijuknak. Így került be a filmbe a Szentendrén régiségeket vásárló Freddie Mercury, a Margitszigeten hőlégballonnal felemelkedő Brian May, az éppen abban az évben átadott Hungaroringen gokartozó Roger Taylor. A basszusgitáros John Deaconról a Dunaparton készült felvétel.

Zsombolyai teljesen szabad kezet kapott a zenekartól, így több saját ötletét is vászonra vihette. Ilyen például az a jelenet is, amikor Freddie Mercury citromsárga melegítőben áll az üres Népstadion színpadán, és beéneklést végez. A rendező hangátkötéssel vágja rá az üres nézőtérre a koncert közönségét, vagyis ugyanaz a beéneklés egyszer az üres lelátósornak szól, majd egy pillanat múlva a zsúfolásig megtelt stadion válaszol rá. Zsombolyai a rendezői szabadság mellett a legjobb hazai operatőröket és vágókat használhatta a forgatáshoz. Emlékei szerint a szakemberek rettentően élvezték a feladatot, kiemelt munkaként kezelték azt. Az utómunkák során éjt nappallá téve dolgoztak, és kisebb verseny is kialakult közöttük, hogy kinek a felvétele kerüljön be a végleges verzióba. A koncertfilm a Magyar Filmgyártó Vállalatnál készült, így ők biztosították a kamerákat és a szükséges nyersanyagot is. Tizenhét kame-

⁵⁵ A következőkben Zsombolyai Jánossal készített interjúm segítségével elevenítem fel a forgatás körülményeit. Interjú Zsombolyai Jánossal, a koncertfilm rendezőjével. Készítette: Boldog Dalma és Csatári Bence. Helyszín: Napvirág Idősek Otthona, Budakalász, 2013. 03. 23.

ra forgatott, ezek közül csak a színpadon rögzítettek dolgoztak mindvégig, és vették fel a koncert egészét. A többi precízen elhelyezett kamera a vágóképek felvételére szolgált. A rendező a korábban elkészített forgatókönyv alapján helyezte el a felvevőgépeket azért, hogy egy percig se akadályozzák a zenészeket a fellépés közben. A Queen olyannyira megbízott Zsombolyai Jánosban, hogy a bekamerázott színpadon előzetesen nem tartott próbát. A stadion legfelső részén elhelyezett kamera a nagytotálokat rögzítette, és időnként ráközelített a színpadra; a közönség között is folyamatosan forgatott egy operatőr. A zenekar mögött egy darun elhelyezett kamera a díszlet mögül kikandikálva készített felvételeket, míg a színpad előtt egy sínén mozgó felvevőgép folyamatosan forgott. A zenészek közvetlen közelében is készültek felvételek; Szabó Gábor például Freddie Mercury zongorájánál dolgozott. A rendező állandó rádiókapcsolatban volt az összes operatőrrel, és előre diktálta nekik, hogy milyen jelenet fog következni. Így fel voltak készülve a kazettacserélés miatti pár perces szünetekre is.

Az utómunka során a tizenhét kamera temérdek nyersanyagát (közel huszonkét órányit) a rendező által legjobbnak tartott öt vágó vágta meg. Az összes kamera képét összemontírozták egy videofelvételre, így a vágók folyamatosan látták, hogy melyik operatőrnek pillanatnyilag milyen felvétele (vagy éppen a filmcsere miatt üres képe) van. Ez alapján ki tudták keresni a filmpozitívból azt a részt, amely végül a filmbe is bekerült. A Queen a koncertfilmnek nem szabott határidőt, de Zsombolyi János minél hamarabb szeretett volna elkészülni. Így már 1986. december 12-én bemutatták a filmet a budapesti Kongresszusi Központban. A rendező iránti tiszteletet mutatja az is, hogy a Queen nem tette szóvá a másfél órás filmhossz betartása miatt a végleges koncertfilmből kivágott számokat. A zenekar nagyon elégedett volt a végeredménnyel, csupán egy apró változtatást kértek a rendezőtől: egy bizonyos helyen, két dal között pontosítsa a vágást.

A koncertfilm ősbemutatójára Brian May, a zenekar gitárosa is ellátogatott, és a Stúdió '86 riporterének, Petrányi Juditnak adott interjújában elismerően nyilatkozott: „Nagyon

erős érzelmeket és erőt sugároz. Büszke vagyok rá. És maga a film szerintem egy nyugati jelenséget kelet-európai szemmel láttat. Ettől külön érdekes. [...] Sokkal emberibb az egész [...] ez a film pedig tele van ritka szép emberi pillanatokkal. [...] A kameramozgatás szenzációs, ez nagyon feldobja a filmet. A zoomok, a plánok és a vágás: csuda. Igazán remek!”⁵⁶

A Queen igazán lelkiismeretes, profi és szakmájában maximalista csapatot kapott maga mögé. Az eltökélt magyar szervezők a lehetetlent kísérelték meg, ám 1986. július 27-én megszületett a produkció, amelyért évek óta keményen dolgoztak. A varázslatos nyugati show, a megkötött kezű, ám annál elhivatottabb magyar rendezőgárda, és a kultúrára éhes közönség felejthetetlen találkozása volt aznap este a Népstadionban.

A koncert

A Queen igazi nyugati show-t hozott el közönségének: a távvezérléses, több irányba mozgó fényrendszerek és reflektorok egy másik dimenzióba repítették a magyar pop koncertjeihez szokott közönséget. A petárdák, tűzijátékok, villanások a tetőpontig fokozták a hangulatot. Visszaemlékezőim legtöbbje elsőként a fény- és hangjátéokra emlékszik: a modern látvány emléke kivétel nélkül mindenkién megmaradt. Így volt ezzel az akkor húszas évei végén járó orvos is, aki az Alföldről érkezett a koncertre: „Kellemes idő volt, nyugodt és fenséges a hangulat – mondta. – Éreztük, most valami rendkívüli fog történni velünk. Örültünk, és erősnek éreztük magunkat[...] Hatalmas tömegre emlékszem, amelyet korábban még nem láttam[...] Szinte megbénultunk az első számoknál. De aztán kezdtünk éledezni, s egyre jobban átvettük a ritmust, meg a lüktetést. A közönség tombolt[...] A színpadtechnika számunkra lenyűgöző volt, hiszen ilyet korábban még nem láthattunk Magyarországon, s rendkívül élveztük! A koncert után kocsival hazautaztunk Roffra (Tiszaroff. – A szerk.), mert másnap dolgoznom kellett,

⁵⁶ Stúdió '86: Magic. Queen in Budapest. 1986. december 16.

de mindenkinek elmeséltük az élményünket...”⁵⁷ A zenekar tagjai ezer fokon égtek, Mercury pedig egy percre sem állt meg. Folyamatosan hozta a tőle megszokott gesztusokat és pózokat; az egész színpadot bemozogta, és a lehető legtöbb rajongójának megmutatta magát. Csak a zongoránál ülve pihent kicsit. A másfél órás koncerten a zenekar több mint húsz dalt játszott, főként a leghíresebbeket. Az akkor még kevésbé ismert *Kind of Magic* albumról csupán négy szám hangzott el, ám Freddie Mercury hatalmas meglepetéssel készült: a lírai blokk során a *Love of My Life* című számot, akusztikus gitárkísérettel, a magyar közönség egy emberként énekelte vele. Ezt követően némi izgalommal nézett a közönségre, Brian May pedig ismerős dallamot kezdett el pengetni. Freddie Mercury, az akkori popvilág egyik legnagyobb sztárja, aki nárcisztikus előadásmódjáról, és energiától duzzadó (sok esetben polgárpukkasztó) fellépéseiről volt híres, egy pillanatra megállt és megszólította a magyar közönséget: „*Tavaszi szél vizet áraszt...*”

Angol akcentussal szólt a magyar népdal, Mercury a tenyére írt szövegből puskázott, de ez akkor és ott senkit sem érdekelt. A közönség könnyes szemmel énekelt együtt a zenekarral. Ugyanis Freddie Mercury lecsupaszítva, őszintén állt előttük, és ezzel a dallal üzent nekik.

Az üzenetet többféleképpen lehet értelmezni. Első jelentése lehet egy gesztus egy neves zenekartól a magyar közönség számára. Apró figyelmesség, mely túlmegegy a magyar nyelvű köszönésen és néhány kedveskedő magyar szó megtanulásán. Értelmezhető úgy is, mint a show része. Show-elem volt az a pillanat, amikor Freddie Mercury a koncert végén megjelent egy hatalmas brit zászlóval, aztán hamar kifordította, és így egy ugyanakkora méretű magyar zászlót vitt körbe a színpadon. Véleményem szerint a zászlós jelenet a látványt szolgálta, hab volt a tortán. A magyar dal eléneklése viszont ennél többet jelentett: túl a gesztuson, a szöveget megragadva, igazán mély jelentéssel bírt. A *Tavaszi szél vizet áraszt* a tavasz közeledtéről, a vele együtt érkező szerelemről, az egymásra találásról szól.

⁵⁷ Részletek Dr. Nagy Lajos koncerttel kapcsolatos visszaemlékezéséből (2012. 02. 21.).

Ezen túl van egy konnotatív jelentése, hogy egy olyan apró dolog, mint a szellő, képes olyan nagy dolgokat beindítani, mint a tavaszi árvíz. E jelentés-összefüggés mentén haladva egy apró gesztus (a magyar dal megtanulása és több tízezer ember előtti eléneklése) nagy dolgokra képes. Értelmezésem szerint nem fizikai tettekre, tárgyilagos dolgokra kell gondolnunk, melyeket ez a dal idézett elő. Inkább azt kell kiemelnünk, hogy egy vasfüggöny mögé zárt közönség, amely generációnként más és más problémákkal, élményekkel szembesült a korszakban, ezzel a dallal üzenetet kapott. Hogy a Queen hozta a tőle megszokott maximalista előadásmódját, hogy a zenészek Budapesten is mindent beleadva játszottak, és ugyanolyan minőségű élményt adtak ezeknek a fiataloknak, mindezzel a zenekar azt üzenté, hogy a magyar is ugyanolyan közönség, mint bármely másik a világon. Ezen túl pedig még fontosabb, hogy Freddie Mercury külön készült erre a pillanatra. Ábri Judit, az együttes kísérő tolmácsa így emlékszik vissza: „Amikor este mentem a lakosztályukba, ahol készültek [...] a koncertre, akkor neki ez oda volt félig írva a kezére, de a másik fele meg az volt, hogy akkor írta rá a kezére, amikor én vele gyakoroltam a kiejtést. De már elkezdte dűdolni a dalt, tehát már elkezdte gyakorolni, és akkor: „jaj, nem tudom megjegyezni” – és akkor írta fel a kezére, a tenyerére a szövegét [...]. Én a kiejtésben, a szöveg megtanulásában, memorizálásában segítettem.”⁵⁸ És nemcsak a tolmáccsal gyakorolt, hanem zenésztársával, Brian May-jel is, akinek a gitárkíséret volt a feladata.⁵⁹ Vagyis ennek a zenekarnak, pontosabban Freddie Mercurynek fontos volt, hogy pontosan, jó kiejtéssel, a lehető legautentikusabban szólaltassa meg a dalt, melyet kimondottan a magyar közönségnek szánt ajándécul.

⁵⁸ Interjú Ábri Judittal, a Queen magyar kísérő tolmácsával (2012. 12. 04.).

⁵⁹ Ahogyan a koncertfilmen és a korabeli fotókon is látható: Freddie és Brian a hotel teraszán lelkesen gyakorolt napközben. Érdeemes megjegyezni, hogy bár a Queen eredeti felállásában már nem adott koncertet Magyarországon, de a Queen+Paul Rodgers nevű formációval (az eredeti zenekarból Roger Taylорral és Brian May-jel) kétszer is ellátogattak Budapestre (2005. április 23-án és 2008. október 28-án). Mindkét koncerten a nagy Queen-klasszikusok és az aktuális újdonságok mellett eljátszották a *Tavaszi szél...* című dalt is. Egy szál gitárral, meghittén, magyarul énekeltek.

Ezért sem mondhatjuk azt, hogy ez pusztán egy show-elem lett volna, hiszen a felkészülés során rászánt idő és energia ennél sokkal többre utal. És valóban meglepetés volt a közönség számára. Még Juditra is nagy hatással volt: „Nagyon érdekes volt, tudod ez a különbség, hogy ott énekel és gyakorolja a szállodaszobában, ami... mondhatjuk azt, hogy semmi. Ahhoz képest, hogy ott a tömegben énekelte, és ahogy az reagált erre, és ahogyan azt ott elénekelte. Tudod, egy dolog volt ott a színpalak mögött hallani, de még borzongatóbb visszanézni ezt videókon! Mutatják őt is, meg a tömeget is. Hát nekem ott nem volt rálátásom így a tömegre... És ott drukoltam neki a színpalak mögött, hogy együtt készültünk erre, együtt gyakoroltuk, hogy „sikerüljön már, sikerüljön már!” „Emlékezzen rá, tudja hogy kiejteni!” Egy dolog, hogy egy jó hülyéskedés a szállodaszobában, amikor a dalt dalolgatja, és hogy ejti ki; aztán leírja: hogy így írja, akkor hogy ejtse stb. A másik dolog, amikor elénekl, és drukolok, hogy sikerüljön. És egy harmadik, amikor idő távatából, vagy akár utána visszanézem ezt, és látom ennek az igazi hatását. Az ember beleborzong, hogy hát ezt együtt gyakoroltuk, velem készült föl erre. Tudod, ezek az izgalmas érzések.” Másik visszaemlékezőm elbeszélése szerint is nagy jelentősége volt a magyar dalnak. Érdekes megfigyelni, hogy ő a számára emlékezetes pillanatot rosszul rekonstruálja: „Hát ez nagyon jópofa volt! Nagyon jó volt, mert abban a formában, ahogyan kinézett: félmeztelenül meg bőrnadrágban, fekete bőrnadrágban! És egy magyar dalt ott elkezdett énekelni! De jó volt, mert marhájó hangja volt, és ebből is csinált valamit. Nagyon nagy sikere volt annak, hogy ezt elénekelte. Meglepődött mindenki.”⁶⁰ Ezzel szemben, bár a koncert alatt többször átöltöztek a zenészek, Freddie a *Tavaszi szél...* alatt végig fehér ruhában volt, és csak ezt követően vette le pólóját – ez a később megjelent koncertfilmen is látható. Vagyis emlékezőm az idők során akaratlanul is összekapcsolta a posztár képét (aki a Queen kezdeti éveiben valóban félmeztelenül, passzos bőrnadrágokban jelent meg) a lírai jelenetet előadó, a közönséget megszólító hús-vér

⁶⁰ Interjú Futács Károllyal, a koncert résztvevőjével (2012. 12. 02.).

emberrel. Vagyis mindenképpen mély emléket hagyott benne a pillanat, amikor a világtól elzárt huszonéves fiatalként őt is megszólította a Nyugat egyik leghíresebb előadója. Harmadik visszaemlékezöm, aki a koncert idején gimnazista volt, így gondol vissza erre a lírai blokkra: „Volt akcentus azért rendesen[...] úgy emlékszem, megható volt. Meg egy ilyen büszkeség töltött el mindenkit, hogy milyen jó, hogy ezt tudja, meg milyen jó, hogy ezt most így elénekli. De nem ezt gondolom a csúcspontjának a koncertnek, hanem mondjuk az egészet.”⁶¹

Látható tehát, hogy így vagy úgy, de a jelenlévőket valamilyen módon megérintette a magyar dal. És talán ebben rejlik a koncert varázsa is: túl a szakmai maximalizmuson és a profi előadásmódon ez a zenekar párbeszédet kezdeményezett a magyar közönséggel. Freddie Mercury, amíg a *Tavaszi szél vizet áraszt* című dalt énekelt, nem a nagy showman volt és nem is a provokatív pózör. Hanem egyszerű ember, aki egy kis időre levetkőzve minden manírját, őszintén állt közönsége előtt. A dal megtalálta a közönség szívét. Másfél perc erejéig a Queen zenekar kísérete mellett együtt énekelt több tízezer ember, az anyanyelvén, 1986-ban, a vasfüggönnyel elzárt Magyarországon. Azt hiszem, ez olyan közösségi élményt teremtett az itteni fiatalok és a szabadságot sugárzó, nyugati zenekar között, amely felejthetetlen pillanatokat szerzett: arra a másfél percre lebomlottak a falak, elmosódtak a határok, és a stadionban lévők, közel hetvenezen, közös élmény részesei voltak. Így a nyolcvanas évek legnagyobb popeseményeként kell számolnunk a Queen látogatásával, hiszen 1986. július 27-én, azon a forró vasárnapi estén igazi, kitörölhetetlen varázslatban részesítették a magyar közönséget.

Visszhang

A koncert emlékezete a mai napig él. Mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a legnagyobb közösségi oldalon, a Facebookon közzétett körkérdésekre rengeteg visszaemlékezés érkezett. Érdeemes

⁶¹ Interjú Paládi Zsolttal, a koncert résztvevőjével (2012. 12. 02.).

megfigyelni, hogy visszaemlékezőim nemcsak a koncertről mesélnek, hanem megelevenednek a személyes élményeik, érzéseik is. Akkori életük kontextusába helyezik az eseményt. Az alábbiakban ezekből idéznék párat:

Hetven éves nagymama: „A minap, amikor olvastam a facen, hogy a Queen-koncerten dolgozol, nagyon büszke lettem magamra, arra emlékeztem, hogy én is ott voltam a gyerekeimmel együtt[...] A koncert nekünk fenomenális volt, akkoriban Ádám és Zsolt, és bizony én is rengeteg Queent hallgattunk, imádtuk, és hogy a zenekar helybe jött, az volt az igazi Magic, meg a koncertről készült film, amit természetesen szintén láttunk, de hogy mikor és kivel, azt már nem tudom.”

Ö. K.: „Én nagyon szerettem volna menni, de a szüleim nem engedtek el 12 évesen a szomszéd nagyfiúkkal.”

B. E.: „Én bizony voltam. Járógipsz volt rajtam, mert bokaszalag-szakadásom volt. Amikor megérkeztünk, még tűzött a nap, nagyon meleg volt, és rendkívül fájdalmas volt elsétálni az autótól a stadionig, aztán fel a rengeteg lépcsőn. Remek koncert volt magyar Tavaszi szél vizet árasztal, Freddie rengeteget rohangászott fehér ruhájában, lóbálta a mikrofonját, nagyon jól énekelt, Brian csodásan gitározott akkor még fekete bongyorka hajával, de nekem akkor még Roger tetszett, a dobos.”

V. Z.: „Szóval, azon az ominózus estén én is az akkori Népstadionban ültem! Sok emlékem nincs, azon kívül, hogy nagyon sok volt az ember, és hogy baromira vártam az ismert számokat, mert a koncert első részében a mára már klasszikusnak számító It's A Kind Of Magic lemezüket játszották, amit akkor még nem ismertem. A koncert második felében már jöttek a nagy slágerek, és arra tomboltam. Hazafelé szorongtam a tömegben! Ennyi!”

L. P.: „Éjszaka álltam sorba a jegyekért egy népes társasággal. Fejenként ittunk egy-egy üveg Ararát konyakot. A színpadot olyan messziről láttam, hogy mindössze egy gyufásdoboznak tűnt. Nekem csalódás volt. Viszont egy évvel később az MTK-stadionban a Jettro Tull és a Scorpions nagyon állat volt.”

F.M.: „Életem egyik legjobb koncertje volt[...] És életem egyik legnagyobb szerelmi csalódása után tomboltam ki magam.”

S. M.: „OTT VOLTAM!! Még a jegyem is megvan!!!![...] Egészen a baloldali hangszóróig tudtunk bemászni a tömegbe, ahova Freddie is kijött néha, kb. 10 m-re voltam tőle! Iszonyat jó koncert volt, végigcsápoltuk, ahogy kell! 18 voltam[...] hú de rég volt[...] D.”

A Facebookos közönségkutatás legfőbb eredménye az volt, hogy a visszaemlékezők legtöbbször nem csak a koncerttel kapcsolatos tapasztalatokat írta le. A Queen koncertről alkotott pozitív vagy negatív véleményüktől függetlenül emlékeik tartalmaztak egy-egy impulzust, korabeli élményt is. Visszaemlékezőim mindegyike akkori élete kontextusába helyezte a koncertet, vagyis egyikőjük sem tekintett úgy rá, mint a múlt egy pár óras eseménye. Ezek visszaemlékezések hasonlóak a „villanófény-emlék” (*flashbulb memory*) jelenséghez, melynek lényege az, hogy bizonyos nagyhatású, váratlan esemény bekövetkeztekor az emberi emlékezetben olyan lenyomatok képződnek, melyek egészen pontos és részletes emléket hagynak. A visszaemlékezők nem csak az esemény tényére emlékeznek, hanem azokat a körülményeiket is pontosan vissza tudják idézni, amelyekben a váratlan hírről értesültek.⁶² Jelen esetben az olyan személyes élményeik, mint a nagy tömegben való szorongás; a begipszelt, fájó boka vagy a szerelmi bánat érzése; és az olyan konkrétumok, mint jegyvásárláskor elfogyasztott ital márkája túlmutatnak a Queen fellépésén, és az aktuális egyéni sorsokról, és ezzel együtt a korszakról mesélnek. Minden egyes hozzászóló egy-egy privát történettel, egy-egy mikrotörténeti szelettel egészítette ki a koncerttel és a korszakkal kapcsolatos információimat. Nem csak tényeket idéztek fel, hanem érzelmeket, érzéseket is. Így nem csak a hosszú rendezői szervezést, a színpadtechnikai fel-

⁶² Az 1977-es elmélet Roger Brown és James Kulik nevéhez fűződik (Roger BROWN – James KULIK: Flashbulb memories. *Cognition* 5., 73–99. o. Megfigyelésük szerint az amerikai emberek évekkel a merénylet után is pontosan emlékeztek arra, hogy mit csináltak akkor, amikor értesültek John F. Kennedy meggyilkolásáról. Hasonlóan megdöbbentő és váratlan esemény volt John Lennon halála, a Challenger űrsikló katasztrófája, de a 2001. szeptember 11-i terrortámadás is, melyek élménye szintén fotografikus lenyomatot hagyott az emlékezetben. Ld. KÖNYA Anikó: *Egy erőteljes emlékezeti jelenség: publikus események hírbefogadására való élénk emlékezés* <http://www.mtapti.hu/mszt/19994/konya.htm>. Letöltve 2014. 07. 10.

szereltséget ismerhettem meg, hanem az is világossá vált, hogy a koncerten részt vevő bármely generáció tagjának nyomott hagyott az életében a Queen előadása.

A koncerten részt vevők jelenkori visszaemlékezéseivel szemben a nyolcvanas évek legjelentősebb magazinjaiban a koncertről vegyes érzelmű írások jelentek meg. Mint szó volt róla, a *Világ Ifjúsága* magazin elsőként, 1986 márciusában közölt cikket a Queen együttesről, és egy kihagyással minden hónapban igyekezett fenntartani az érdeklődést: egyszer a zenekar történetéről olvashattak a rajongók, máskor poszterrel gazdagodtak, a koncert közeledtével pedig egyre több volt a méltató szó és a zenekari fotó. Ehhez az előzményhez képest a koncertről elmarasztaló kritika jelent meg.⁶³ A kétoldalas beszámoló háromnegyedében a magyar Queen rajongói klub (Hungarian Queen Fan Club) tagjainak a beszámolóit olvashatók. A rajongók a zenekar által itt töltött öt nap alatt végig résen voltak, igyekeztek mindent szemmel tartani, és a zenészekhez közelebb férkőzni. Attól a perctől kezdve, hogy a Queen tagjai kiszálltak a szárnyashajóból, fogadatlan kíséreként követték őket; a szállodában figyelték minden mozdulatukat, ha szervezett programra mentek, tisztes távoból kísérték őket. Ahhoz képest, hogy a zenekar talán legnagyobb rajongói írták le beszámolóikat, azok korántsem lelkesítőek, inkább tényyszerű és távolságtartó írások. A lap olvasója (leszámítva néhány kuriózumot, mint Roger Taylor születésnapjára bulija és egy-egy röpke szóváltás a hírességekkel) csupán a zenekar napirendjébe láthatott bele. Az összegzésben a Queen magyar rajongói csalódásuknak adnak hangot: bár az együttesel találkozni nagy élmény volt számukra, a koncertet „jó közepesnek” ítélték. Roppant érdekes, hogy a *Tavaszi szél...* kapcsán is a távolságtartás érezhető: a jelenetet a *Világ Ifjúságának* olvasói számára úgy magyarázták, mint a zenei repertoár részét: „Azért került a programba, mert meg akarta énekelteni a közönséget. Nyugaton erre a *Love of My Life* tökéletesen megfelel, mindenki ismeri. Itt[...] baj volt vele”-írta a szerző. Annak az olvasónak, aki nem volt jelen a koncer-

⁶³ S. J.: Vendégünk volt a Királynő. *Világ Ifjúsága*, 1986/9. 16–17.

ten, ez alapján az általam korábban felvázolt pillanat elkerüli a figyelmét. A koncertfelvételen jól látható és hallható, hogy a magyar közönség az említett dalnak már a legelső taktusát is éljenzéssel és tapssal fogadta, vagyis rögtön felismerte azt. Ezt követően a dalt felváltva énekelte Freddie Mercury és a közönség. Vagyis a fenti kijelentés ilyen formában nem állja meg a helyét. Lehetséges, hogy a koncert tematikájában a *Love of My Life* valóban a közönség bevonásának funkcióját látta el, de a *Tavaszi szél...* című magyar dal megtanulásába fektetett időt és munkát mégsem tekinthetjük csupán egy jó fogásnak. Hiszen erre kiválóan alkalmas lett volna a néhány perccel ezután következő rock and roll improvizációs blokk, melyben a zenészek Little Richard számaiból ismert dallamokat idéztek fel; vidám örömuzene volt.

A cikk kezdő egynegyedében S. J. (minden bizonnyal Sebők János, hiszen az *Ifjúsági Magazin*ban is hasonló hangvételel koncertbeszámolóval jelentkezett) „higgadtabb, reálisabb” elemzést ígért olvasóinak. A közönség részéről „hűvös estéről” beszélt, és álláspontja szerint „a szemfényvesztés, a látványosság, az elektronika diadala” volt az esemény, amely szerinte inkább „szórakoztatóipari produkció, [...] mint rockkoncert”.

Érdemes megemlíteni, hogy egy hónappal korábban, az *Ifjúsági Magazin* augusztusi számában megjelent egy cikk Sebők János tollából, „1986 korszakhatár?” címmel.⁶⁴ A panaszos hangű értekezés a magyar foci–magyar popzene analógia mentén fogalmazza meg a következőket: „mindkettő nagy üzlet, showbiznisz, milliók érdeklődésének tárgya, a hétköznapiak nélkülözhetetlen része”. Emellett pedig: a nyugati könnyűzenei világgal szemben a hazai popélet nem versenyképes: „kiveszett a mondanivaló, a naprakészség, a látványosság”; a korszakban olyan átalakulás zajlik, amely végső eredménye az, hogy a zeneipar hatalmas üzletté női ki magát. Ebből következően pedig a kor zenei világában csak úgy lehet sikeres a magyar könnyűzene, ha az iparágnak megfelelő szakembereket mozgósítja, jelentős tőkebefektetéssel. Ezzel szemben a szerző egy hónap-

⁶⁴ SEBŐK János: 1986 korszakhatár? *Ifjúsági Magazin*, 1986. augusztus. 28–30.

pal később, a fent említett írásában pontosan ezt a gépezetet marasztalta el. Ugyanis a Queen-koncert kapcsán pontosan a látványvilággal, a modern megjelenéssel kapcsolatban voltak negatív érzései: „A Queen műsorában a 120 tonnás kellékek, a gigászi színpad, a gólemmé nőtt produkció, a zenészek fölé nőő technika sokkal inkább meghatározó[...], mint maguk a zenészek[...] a show egészében alárendelték képességeiket az óriási apparátus[...] követelményeinek.” Véleményem szerint Sebők János remekül rálátott 1986-ban a külföldi könnyűzene mögött folyó üzletre, a látványra épülő showbizniszre. Éppen ezért nem világos számomra, hogy miért bírálta ennyire a Queen fellépését. Saját elmondása szerint a *Tavaszi szél...* előadását és az improvizációs blokkot tartotta „leginkább emberi mozzanatként”, a produkciót magát, a látványt és a hangzást azonban nagyon elmarasztalta.

Hasonlóan járt el az *Ifjúsági Magazin* szeptemberi számában megjelent írásában⁶⁵ is. Kétoldalas színes beszámolóját fotókkal is illusztrálta, ám lesújtó véleményét ezúttal sem rejtette véka alá. Sőt, epés megjegyzésekkel fűszerezett írása szörnyű képet festett a koncertről. A beszámolóhoz egy dupla oldalas színes poszter is tartozott, de ez inkább a szerző álláspontját igazolta, mintsem a rajongóknak kedvezett volna. Hiszen ezen csak a zenekar három tagja látható, a dobos valamiért lemaradt. Viszont helyette az egyik fotó a koncert utáni szemetes stadiont mutatja, mely kiábrándító. A poszter háttérképén pedig a közönség látható: az alig kivehető tömeg, az előtérben a szétszéledő sokaság; beszélgető, lézengő emberek.

A szerző jelen esetben is önellentmondásba keveredett: míg a „Vendégünk volt a Királynő” című írásában külön kiemelve méltatta a *Tavaszi szél*-lel gazdagított lírai blokkot, addig az *Ifjúsági Magazin* ezen cikkében csupán „kedves gesztusként” értékelte azt, s nyomban hozzáfűzte: „a koncert[...] meglehetősen unalmat árasztott”. Emellett a kötetlen rock and roll betét, mely korábbi véleménye szerint emberi színfoltként jelent meg, most Sebők János szerint egyáltalán nem illett a koncert egységébe.

⁶⁵ SEBŐK János: A Királynő szeplői. *Ifjúsági Magazin*, 1986. szeptember. 46–47.

Szerinte: „ritmust, feszességet nélkülöző, szerkesztetlen koncertprogram” volt.

Ezután ásitózó, a koncert utolsó perceit otthagyo közönségről számol be, s megnyugtatta azokat, akik az eseményről lemaradtak: „nem veszítettek semmit”. Hosszan sorolja a Queen-koncert hibáit: „A rockóriás ezúttal törpeprodukciót hozott[...] A Queen-turné budapesti állomásának hangversenye mágikusan rossz, mondhatni elvarázsolt volt. [...]Üresjáratok, fölösleges közönségénekeltetések[...] Maradéktalanul csak annak örültünk, hogy itt voltak[...] Olyan volt az egész, mint egy majális.” Sebők János koncerttel kapcsolatos beszámolója mind borús képet festenek, ám az *Iffjúsági Magazin*ban megjelent cikke nem nélkülözi a cinizmust sem. A koncert látványvilágával kapcsolatban komoly konkurenciaként említi meg a Bóbita Bábegyüttest, mely megállapítás szubjektív véleményként még megállhatja a helyét. Epés megjegyzéseivel teletűzdelt írása végén viszont nem áttallta leírni a következő gúnyos mondatot: „Ám a leghíresebb zanzibári mégis felbukkant kivont mikrofonállvánnyal a kezében[...]” Sebők János bármilyen más jelzöt használhatott volna, mely a származása helyett Freddie Mercury énekesi vagy előadói kvalitásaira (vagy ezek hiányára) utalt volna. Ám a „zanzibári” jelzővel ebben a szöveggörnyezetben a Queen frontemberét úgy jelenítette meg, mint valamilyen egzotikus, megbámulandó kuriózumot. Mint egy cirkuszi mutatványt, melynek középpontjában egy távoli, ismeretlen kultúrából származó énekes áll, aki most *kivont mikrofonállvánnyal* produkciózik. Véleményétől függetlenül kevésbé degradáló jelzöt kellett volna választania. Összességében nem egyértelmű, hogy a szerzőnek csupán a produkció technikai megvalósításával volt-e problémája, vagy a Queen zenei stílusában, illetve a zenészekben talált kivetnivalót.

A *Képes7* egyedi módon adott hírt a Queen koncertjéről. A július 26-i számban már olvasható volt egy beszámoló, ezért a budapesti esemény után már nem jelentek meg hazai vélemények. A lap inkább a rajongóknak, érdeklődőknek kedvezett: a „Queen-titkok” címmel megjelent cikkben⁶⁶ a fellépés feltéte-

⁶⁶ Queen-titkok *Képes7*, 1986. augusztus 2.

leit tartalmazó jegyzőkönyv nyilvános részeiből szemezgetett a szerző: „Az olvasó megtudhatja belőle, hogyan kell előkészíteni egy eseményt, milyen apróságokra is ki kell terjednie a rendezők figyelmének.” És valóban olyan információkkal szolgál az írás, amely nem csak a rajongóknak, hanem a koncertek mögött zajló komoly munka iránt érdeklődőknek is betekintést enged egy nagy nyugati zenei gépezet működésébe. Túl az együttes elvárásain a technikai apparátus igényeit is megismerhetjük, az étkezési feltételektől kezdve a szükséges hazai szakmai személyzetten át a tárgyi felszereltségig. Ez a cikk nem a koncerten részt vevők élményeit írja le, de mégis érdekes adalékokkal szolgál. Éppen ezért színfoltnak tekinthető az olvasók érdeklődésének felkeltésére.

A *Film Színház Muzsika* egyetlen cikket közölt a koncertről, Baló Júliáét. Egyedül ő írt⁶⁷ személyes élményeiről, s beszámolója tartalmaz egy olyan spontán mondatot is Freddie Mercurytól, amely tükrözi a zenekar hozzáállását és ezzel együtt talán érvényteleníti a koncerttel kapcsolatban megjelent éles hangú kritikákat, melyek csupán érdektelen, rutin fellépésről szóltak.

Baló Júlia egyike lehetett annak a tizenhat magyar újságírónak, aki a külföldi sajtómunkatársakkal együtt meghívást kapott egy olyan sajtótájékoztatóra, amelyen találkozhattak és kötetlenül beszélgethettek a Queen tagjaival, ám magnetofont nem használhattak. A cikkben olvashatjuk beszélgetését Roger Taylor dobossal és Simon Tutchenerrel, a világítás rendezőjével. E rövid társalgásokból apró információmorzsákat tudunk meg: például hogy Roger délelőtt a Budai Várban sütkérezett, és hogy fényérzékeny a szeme, de pár dolog kiderül a Simon által irányított komputerizált fénytechnikáról is. Freddie Mercury megszólította Júliát, és könnyed beszélgetésbe kezdtek az énekes dohányzási szokásáról és kétlaki életmódjáról. Ekkor viszont egy angol újságíró megszakította a csevegést, és arról érdeklődött, hogy a Queen miért lép fel Magyarországon, illetve miért ad a magyar sajtónak interjút. „Be szeretnénk törni a kelet-eu-

⁶⁷ BALÓ Júlia: Rockvilágstárok Budapesten. *Film Színház Muzsika*, 1986. VIII. 2. 22.

rópai piacra. Tudjuk, hogy Budapesten két-három óra alatt el-
kelt minden jegy a koncertre, s hogy a szomszédos országokból
is idezarándokoltak a rockzenerajongók”– hangzott a válasz.
Vagyis ebből a mondatból is kiderül, hogy a zenekar tudato-
san készült a magyar koncertre, és ez nem csak a jegyeladások
megfigyeléséig terjedt. Hiszen az volt az érdeke, hogy az itteni
fellépése a későbbi, kelet-európai sikereinek első mérföldköve
legyen. Vagyis súlyt helyeztek a népstadionbeli koncertjükre,
és semmiképpen sem mondhatjuk azt, hogy hakniállomásként
tekintettek Budapestre. Ezt követően Freddie visszakérdezett:
„És miért ne adnánk interjűkat?” Vagyis ezzel is a koncert, a
magyar stáb és a közönség fontosságát hangsúlyozta (bár a
cikkből nem derül ki, de feltételezem, hogy az angol újságíró
kérdése a szocialista Magyarországra igencsak pejoratív volt,
ezért is kérdezett vissza az énekes).

Hat nappal a koncert után egy dolgot tartott fontosnak ki-
emelni a szerző: „Különös háromszáz méternyi távolságból hall-
gatni – két nap múlva – a koncert legnagyobb tapssal fogadott
számát: Tavaszi szél vizet áraszt...”

A *Nők Lapja* szintén kétoldalas beszámolóval jelentkezett.⁶⁸
A fekete-fehér megjelenés ellenére a vizsgált cikkek közül itt
közölték a legtöbb fotót a koncertről: a háttér mellett hat kép
jelent meg, mind képaláírással. Bencsik Gábor és Szebeni
András riportja mindvégig az ellentétekre épül, s ennek során
fokozatosan rajzolódik ki a zenekar és a koncert érdeme: kis-
városi zenepavilon kontra a Queen koncertje; a zenekar kezde-
ti évei, a klubzenélés 25 fontos heti jövedelemmel, szemben a
mai zenei gépezettel és az ezzel járó fizetéssel. Az előzenekar
(Z'zi Labor) „meghökkenítő” és „jópofa” stílusa, szembeállítva
a Queen zenészeivel, mondván: ki „nem elégszik meg ezekkel
a [[...]] kiemelkedő képességű zenészekkel [...] akik tudják,[...]”
hogy a közönségnek meg kell kapnia, amit vár”. Bár a lelkes
beszámolóból a *Tavaszi szél*... kimaradt, mégis külön figyelmet
érdemel a riport utolsó mondata, amelyben a szerzőpáros rávi-
lágít a koncert korabeli jelentőségére: „Ami tény: ma, 1986-ban

⁶⁸ BENCSIK GÁBOR–SZEKENI ANDRÁS: Szuperkáprázat a stadionban és Mariska
néni Rolling Stones-t énekel. *Nők Lapja*, 1986. augusztus 2. 10–11.

a Queen-együttes már nálunk is látott produkcióját nevezzük a könnyűzene egyik csúcsteljesítményének. És ez nem kevés.”

Összegzés

Látható tehát, hogy az 1986-os budapesti Queen koncert emléke erősen él 27 évvel a koncert után is az esemény résztvevőiben: visszaemlékezőim szinte kivétel nélkül intenzív, meghatározó élményként számoltak be róla. Több fiatal szinte sokkszerűen élte meg az akkor lenyűgözőnek számító fény- és hangtechnikát, a látványt és a színpadi produkciót. Vannak közöttük olyanok, akik számára nem ez, hanem későbbi koncertek jelentették az évtized könnyűzenei eseményét, de mindegyikük visszaemlékezéséből megállapítható, hogy az első magyar Queen koncert nyomot hagyott bennük. Roppant érdekes, hogy visszaemlékezéseik során mindannyian összekapcsolják az élményt korabeli élethelyzetükkel. Automatikusan fel tudják idézni akkori családi, szerelmi vagy munkahelyi emlékeiket, vagy akár a belépőjegy vásárlásakor elfogyasztott ital márkáját.

Ezzel szemben a korszak ifjúsági és családi magazinjai között inkább semleges hangvétellű beszámolókat találunk. A *Nők Lapja* kivételével a korabeli cikkekben nem akarták vagy nem merték a szerzők kiemelni e nyugati koncert jelentőségét, viszont a beszámolók mindegyike a szerzői szubjektivitást tükrözi, így találunk köztük lelkesedő és elmarasztaló véleményeket is. Ám egyetlen cikkíró sem említette meg azt a tényt, hogy ilyen nagynevű, és ekkora technikai apparátussal rendelkező, sajátos látványvilágot prezentáló zenekar korábban, a kommunista éra alatt nem lépett fel Magyarországon. Kimaradt a beszámolókból, hogy a Queen egyetlen vasfüggöny mögötti kelet-európai városban adott koncertet: Budapesten. Ezekből az újságcikkek-ből vagy teljesen hiányzik a *Tavaszi szél...* című dal előadása, vagy a koncerten részt vevők visszaemlékezésével ellentétesen jelenik meg: mint egy nagy nyugati zenekar által bevetett, a közönség rajongásának elnyeréséért alkalmazott stratégia, mely valójában nem kapott nagy elismerést.

Az 1986-os budapesti Queen koncert mindenképpen kiemelkedő fontosságú, hiszen a szovjet blokk országai közül elsőként hazánk határát lépte át ilyen világhírű nyugati popcsapat. Egy olyan, fizikailag és érzelmileg elzárt közönség számára, mint a nyolcvanas évek magyar közönsége, ez a könnyűzenei esemény megtestesítette a találkozást a tiltott Nyugattal, és magát a szabadságot jelentette.

Arra a kérdésre, hogy a magyar politika miért nem állt a Queen útjába, több válasz is lehetséges. Egyrészről: a vezetés minden bizonnyal nyitni akart a Nyugat felé. A Nyugattal való találkozás már a hetvenes évek elején megindult, és a Kádár-korszak utolsó évtizedére már nemcsak az utazás, hanem a sajtó és a média segítségével is megtapasztalható volt. Az egyre megengedőbb politikai attitűd következtében a nyolcvanas évekre már viszonylag sok termék, kulturális elem jutott el a magyarokhoz. Ennek a nyitási folyamatnak mérőöldköve volt az 1986-os Queen koncert. Az évtized második felére már világhosszá váltak a szocialista rendszer hibái és a romló gazdasági helyzet. Ehhez társult az olajválságok begyűrűzése, a költségvetési deficit és a hitelfelvételek. A probléma megoldását a devizabevételek növelésében látta a vezetés, vagyis kénytelen volt megnyitni a vasfüggönyt. Másrészről a pártvezetés itt is kimondatlanul kompromisszumot ajánlott: a szocializmus modernizálásért cserébe a fiatalokat itthon akarta tartani. 1986-ra már körvonalazódni látszott, hogy a merev szocialista irányításnak változtatnia kell a politikán, így ez az esemény jó példája lehetett ennek az új iránynak. Harmadrészről három hónappal a csernobili atomkatasztrófa után egy ilyen nagynevű nyugati zenekar látogatása kimondottan jót tett országunk nyugati megítélésének: a biztonságot, veszélytelenséget sugallta a világnak.

